

1

ŠVILIESA

"Vilinis"
3116 So. Halsted St.
Chicago, Ill. 60608

NO. 2 BALANDIS – GEGUŽIS – BIRŽELIS, 1978 M.

J. Lukauskas. Motinstė, medžio raižinys

ŠVIESA

The *Light*

Prenumeratos kaina, metams \$1.00
Pavienis numeris 25 c.

Politikos, Mokslo, Meno ir Literatūros
Trimėnesinis žurnalas

Leidžia Amerikos Lietuvių Darbininkų Literatūros Draugija,
102-02 Liberty Ave., Ozone Park, N. Y. 11417

Redaktorius Antanas Birba

Entered as second class matter at the Post Office at Jamaica, New York, under the Act of March 3, 1879

NO. 2 BALANDIS—GEGUŽIS—BIRŽELIS [APRIL—MAY—JUNE] 1978 M. XXXV

TURINYS

Tarybų Lietuvos naujoji konstitucija—lietuvių tautos kelrodis ir gairės į naujas pergales	3
Nemuno vingis. Vytautas Mačiuika. Eilėraštis	4
Kur teisių gynimas, o kur veidmainystė. Justas Paleckis	5
Kas "davė" žmonėms moralę? Vl. Balkevičius	8
Iš vyturio pozicijų. E. Mieželaitis	9
Universiteto vaidmuo mokslo ir technikos progrose. Jonas Grigonis	10
Trys vakarai su Janoniu. Vladas Šimkus. Eilėraštis	14
Marijampolės miesto privilegija. V. Gulmanas	15
Ką reakcionieriai nuslėpė nuo Lietuvos liaudies. A. Liepsnonis	17
Mano meilė. Gyvenimo geismas. Vytautas Vitkūnas. Eilėraščiai	19
Knyga kaip mokytojas ir gyvenimo palydovas. Henrikas Vencevičius	20
Būkit laimingos. Bronius Mackevičius. Eilėraštis	22
Dapšių paslaptis. Vincas Lauraitis	23
Ateiki prie upelio. Elena Gedvilaitė-Rapkauskienė. Eilėraštis	26
Baltųjų karalienė. Izolda Laurinčiukaitė	27
Teisingas istorijos vaizduotojas ir jo paveikslas "Žalgirio mūšis". Vandalinas Junevičius	31

Tarybų Lietuvos naujoji konstitucija — lietuvių tautos kelrodis ir gairės į naujas pergales

1978 metai lietuvių tautos ilgoje ir audringoje istorijoje įsirašė didelėmis auksinėmis raidėmis: jie jai davė naują konstituciją, kurią Tarybų Lietuvos liaudis pasitiko ir priėmė su negirdėtu vieningumu ir entuziazmu. Nuo dabar Lietuvos liaudis savo veikloje visose srityse vadovausis šio pagrindinio įstatymo nurodymais ir patvarkymais. Ji turi aiškiai nubrėžtą kelią ir nustatytas gaires į dar šviesesnį rytojų.

Čia šiuo tarpu nesigilinsime į šį visą istorinį dokumentą. Norime mūsų skaitytojus supažindinti tikrai su naujoje Lietuvos TSR konstitucijoje apbūdinimu politinės sistemos ir pagrindinių žmogaus teisių, nes kaip tik šiais klausimais labiausiai domisi lietuviškoji išeivija.

Pagal pirmąją naujosios konstitucijos skirsnį Lietuvos TSR politinė sistema tokia:

1 straipsnis. Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra socialistinė visaliaudinė valstybė, išreiškianti darbininkų, valstiečių ir inteligentijos, respublikos visų tautybių darbo žmonių valią bei interesus.

2 straipsnis. Visa valdžia Lietuvos TSR priklauso liaudžiai.

Valstybinę valdžią liaudis vykdo per Liaudies deputatų tarybas, sudarančias Lietuvos TSR politinį pagrindą.

Visi kiti valstybiniai organai yra Liaudies deputatų tarybų kontroliuojami ir joms atskaitingi.

3 straipsnis. Tarybų valstybės organizavimas ir veikla grindžiami demokratinio centralizmo principu: visų valstybinės valdžios organų renkamumas nuo žemiausių iki aukščiausių, jų atskaitingumas liaudžiai, aukštesniųjų organų sprendimų privalomumas žemesniesiems. Demokratinis centralizmas sieja vieningą vadovavimą su iniciatyva ir kūrybiniu aktyvumu vietoje, su kiekvieno valstybinio organo ir pareigūno atsakomybe už pavestą darbą.

4 straipsnis. Tarybų valstybė, visi jos organai veikia socialistinio teisėtumo pagrindu, užtikrina teisėtavokos, visuomenės interesų, piliečių teisių ir laisvių apsaugą.

Valstybinės ir visuomeninės organizacijos, pareigūnai privalo laikytis TSRS Konstitucijos, Lietuvos TSR Konstitucijos ir tarybinių įstatymų.

O naujosios konstitucijos 6-tame skirsnyje Lietuvos TSR žmonėms užtikrinamos šios teisės:

37 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiai turi visas socialines, ekonomines, politines ir asmenines teises bei laisves, kurias skelbia ir garantuoja TSRS Konstitucija, Lietuvos TSR Konstitucija ir tarybiniai įstatymai. **38 straipsnis** Lietuvos TSR piliečiai turi teisę į darbą.

39 straipsnis. Lietuvos TSR turi teisę į poilsį.

40 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiai turi teisę į sveikatos apsaugą.

41 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiai turi teisę į materialinį aprūpinimą senatvėje, ligos atveju, visiškai arba iš dalies netekę darbingumo, taip pat netekę maitintojo.

42 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiai turi teisę į gyvenamąjį plotą.

43 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiai turi teisę į mokslą.

44 straipsnis. Lietuvos TSR turi teisę naudotis kultūros laimėjimais.

45 straipsnis. Sutinkamai su komunizmo kūrimo tikslais Lietuvos TSR piliečiams garantuojama mokslinės, techninės ir meninės kūrybos laisvė.

46 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiai turi teisę dalyvauti tvarkant valstybinius ir visuomeninius reikalus, svarstant ir priimant visos valstybės ir vietinės reikšmės įstatymus ir sprendimus.

47 straipsnis. Kiekvienas Lietuvos TSR pilietis turi teisę pateikti valstybiniams organams ir visuomeninėms organizacijoms pasiūlymus dėl jų veiklos gerinimo, kritikuoti darbo trūkumus.

48 straipsnis. Sutinkant su liaudies interesais ir siekiant stiprinti bei vystyti socialistinę santvarką, Lietuvos TSR piliečiams garantuojamos žodžio, spaudos, susirinkimų, mitingų, gatvės eitynių ir demonstracijų laisvės.

49 straipsnis. Sutinkant su komunizmo kūrimo tikslais Lietuvos TSR piliečiai turi teisę jungtis į visuomenines organizacijas, padedančias vystyti politinį aktyvumą ir savaveiksmiškumą, tenkinti jų įvairiapusiškus interesus.

50 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiams garantuojama sąžinės laisvė, tai yra teisė išpažinti bet kurią religiją arba neišpažinti jokios, praktikuoti religinius kultus arba vesti ateistinę propagandą. Kurstyti nesantaiką ir neapykantą ryšium su religiniais tikėjimais draudžiama.

Bažnyčia Lietuvos TSR atskirta nuo valstybės ir mokykla—nuo bažnyčios.

51 straipsnis. Šeimą gina valstybė.

Santuoka grindžiama savanorišku moters ir vyro sutikimu; sutuoktiniai šeimos santykiuose yra visiškai lygiateisiai.

53 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiams garantuojama buto neliečiamybė. Niekas neturi teisės be įstatyminio pagrindo įeiti į butą prieš jame gyvenančių asmenų valią.

54 straipsnis. Piliečių asmeninį gyvenimą, susirašinėjimo, telefoninių pasikalbėjimų ir telegrafinių pranešimų slaptumą saugo įstatytmas.

55 straipsnis. Gerbti piliečių asmenybę, saugoti jų teises ir laisves—visų valstybinių organų, visuomeninių organizacijų ir pareigūnų pareiga.

Lietuvos TSR piliečiai turi teisę į teisminį gynimą nuo pasikėsinimų į asmens garbę ir orumą, gyvybę ir sveikatą, į jo laisvę ir turtą.

56 straipsnis. Lietuvos TSR piliečiai turi teisę apskusti pareigūnų, valstybinių ir visuomeninių organų veiksmus. Skundai turi būti apsvarstyti įstatymo nustatyta tvarka ir terminais.

Pareigūnų veiksmai, padaryti pažeidžiant įstatymą, viršijant įgaliojimus, varžantys piliečių teises, gali būti apskusti teismui įstatymo nustatyta tvarka.

Lietuvos TSR piliečiai turi teisę, kad jiems būtų atlyginta žala, kurią neteisėtais veiksmais yra padariusios valstybinės arba visuomeninės organizacijos, taip pat pareigūnai, eidami savo tarnybines pareigas.

Nemuno vingis

*Nemuno vingis. Gieda vanduo.
Šilą žegnoja pilkas ruduo.*

*Rymo ant kranto eglė viena.
Kerintiškai gęsta laužo liepsna.*

Leidžiasi saulė. Moja pušis.

Mėnuo klajūnas greitai nušvis.

*Pasakų paukštė neatplausnos.
Jau po rugsėjo. Jau po šalnos.*

*Nemuno vingis. Gleda akmuo.
Vakaro varpas kviečia namo.*

Vytautas Mačiūška

Kur teisių gynimas, o kur veidmainystė

Justas Paleckis

Ilga ir sunki buvo kovos už žmogaus teises istorija. Už žmonių pilietines teises kovojo daugelis įžymių veikėjų nuo Spartako ligi Jeffersono ir Radiščevo, nuo Robespierro iki Romain Rollando ir Maksimo Gorkio. Tačiau niekas negali abejoti, kad tikrą ir visuotinį žmogaus teisių įgyvendinimą suteikė prieš 60 metų Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, kurios pirmosiomis dienomis paskelbtos Lenino geniaus įkvėptosios deklaracijos apie darbo žmonių ir tautų didžiąsias teises ir laisves. Milžinišką reikšmę turėjo darbo žmonių išvadavimas iš amžinojo eksploatacijos jungo, kurio nusikračiusios tautos ir jų darbo žmonės įsigijo ne tik formales laisves ir teises, įrašytas visose Tarybų valstybės Konstitucijose, bet ir galimybes jas įgyvendinti.

Po nematytai plataus, tikrai visaliaudinio svarstymo, kuriame tuo ar kitu būdu dalyvavo 140 milijonų tarybinių piliečių 1977 m. spalio 7 d. priimtoji visaliaudinės valstybės Tarybų Sąjungos ketvirtoji Konstitucija dar labiau praplėtė ir pagilino visiems žinomas piliečių teises ir laisves, o taip pat tiksliai apibūdino jų pareigas.

Didžioji Spalio revoliucija ne tik iš esmės pakeitė mūsų šalies—Tarybų Sąjungos—gyvenimą. Ji turėjo milžinišką įtaką į visos žmonijos kelią, atvėrė naują epochą žmonijos istorijoje. Įvyko tai, ką pranašavo Leninas apie neišvengiamą kolonializmo ir imperializmo pavergtųjų tautų nacionalinį ir socialinį išsivadavimą. Didelis skaičius buvusių kolonijiniame jungė tautų pradėjo savarankų valstybinį gyvenimą. Didžiojo Spalio idėjų įkvėptos, daugelis jų nuėjo socializmo kūrimo keliu.

Savo didžiąją misiją kovoje už žmonijos ateitį, už tautų laisvę ir žmonių teises Tarybų Sąjunga atliko gigantiškose grumtynėse prieš fašizmą, pasišovusį sužvėrėjusių rasistų labai visą planetą paversti koncentracijos stovykla, o daugelį tautų pasmerkti genocidui, visiškam išnaikinimui, kurs buvo skirtas ir lietuvių tautai. Toji nematyta kova pareikalavo iš mūsų šalies 20 milijonų žmonių aukų.

Todėl ne pripuolamai, ne kas kitas, kaip Tarybų Sąjunga, kaip jos avangardas—Komu-

nistų partija—taip uoliai rūpinasi ne vien savo šalies gerove, ne vien taika savo šaliai, bet visos žmonijos ateitimi, visuotine taika. Kaip tik mūsų šalis metai iš metų Suvienytųjų Nacijų Organizacijoje ir kitose tarptautinėse instancijose iškelia vis naujus pasiūlymus ir projektus dėl taikaus gynimo, dėl ginklavimosi apribojimo ir visiško nusiginklavimo, dėl tautų taikaus sambūvio, dėl kolonializmo visiško išnaikinimo, dėl žmogaus teisių užtikrinimo. Per laikotarpį nuo antro pasaulinio karo pabaigos lig šiol TSRS delegacijos yra įnešusios apie 70 įvairių pasiūlymų minėtais klausimais. Tuo tarpu iš vadovaujančių kapitalistinių šalių pusės retai girdime apie panašius pasiūlymus, bet, priešingai, jos, ypač JAV, visomis jėgomis stengiasi sutrukdyti tokių tarybinių pasiūlymų priėmimą ir realizavimą.

Susrūpinimo dėl pasaulinės taikos stiprinimo skatinama, Tarybų Sąjunga tapo vienu Suvienytųjų Nacijų Organizacijos steigėju ir uoliu jos rėmėju. Visose SNO asamblėjose ir jos komisijų veikloje TSRS delegacijos visada yra aktyviausios. Mūsų šalies atstovai aktyviai dalyvavo ir ruošiant išymiają "Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją," kuri SNO asamblėjoje priimta 1948 m. gruodžio 10 d. Todėl gruodžio 10 d. tapo tradicine žmogaus teisių propagandos diena, kurią mes atžymime.

Svarstant Deklaracijos projektą, TSRS ir kitų šalių delegacijos įnešė nemažai konstruktyvių pataisų ir pasiūlymų, kurių dėka Deklaracija įgijo svarbią reikšmę. Ypatingą dėmesį TSRS skyrė įtraukimui į Deklaraciją tokių nuostatų, kurių vykdymas užtikrintų paskelbtųjų teisių realizavimą. Buvo siekiama, kad Deklaracija ne tik skelbtų žmogaus teises, bet ir garantuotų jų vykdymą, atsižvelgiant į kiekvienos šalies ekonominius ir socialinius ypatumus. Tuo skyrėsi socialistinių šalių pozicija nuo kapitalistinių šalių požiūrio, tiek skirtingi yra ir TSRS Konstitucijos nuostatai, garantuojantys žmogaus ir laisvių realizavimą, nuo buržuazinių šalių konstitucijų.

Draugas Brežnevas savo pranešime neeilinėje TSRS Aukščiausiosios Tarybos VII sesijoje, atsakydamas į buržuazinės spaudos kritiką,

pabrėžė, kad TSRS naujosios Konstitucijos nuostatai visai atitinka svarbiausius tarptautinius dokumentus, jų tarpe ir Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją.

Viena svarbiausių žmogui yra teisė į gyvenimą. O jai užtikrinti reikalinga teisė į tvirtą taiką. Tuo tikslu naujojoje TSRS Konstitucijoje įtrauktas skyrius apie užsienio politiką, kuriame aiškiai pasakyta kad "TSRS nenukrypstamai vykdo lenininę taikos politiką, stvoja už tautų saugumo stiprinimą ir platų tarptautinį bendradarbiavimą." Tai pirmoji pasaulyje konstitucija, kurioje taip aiškiai ir išsamiai suformuluoti valstybės taikios politikos, taikaus sambūvio tarp visų šalių bei tautų ūgdymo principai, kurių įgyvendinimas amžiaus išgelbėtų žmoniją nuo naikinančių karų grėsmės.

Dėka nuoseklių TSKP ir tarybinės vyriausybės pastangų taikos stiprinimo reikalai pastaraisiais metais žymiai pagerėjo. Svarbiu laimėjimu buvo Helsinkio susitarimas dėl Europos šalių saugumo ir bendradarbiavimo. Tas susitarimas sukėlė viltį, kad Europos kontinentas, iš kurio kilo du pasauliniai karai, galės pasidaryti taikos ir tautų taikaus sambūvio pavyzdžiu. Ilgai užsitęsusi "šaltąji karą" pakeitė atšilimas, tarptautinio įtempimo atslūgis. Tai negalėjo nedžiuginti visų pasaulio dorųjų žmonių, kurie sveikina kiekvieną taikos stiprinimo žygį ir laukia, kad ginklavimosi varžybas greičiau pakeistų nusiginklavimo veiksmai.

Deja, dar pakankamai tvirtos yra imperialistinės jėgos, kurioms ne prie širdies įtempimo atslūgis. Joms rūpi pelnai iš ginklų gamybos, o kariniuose konfliktuose jos mato išeitį iš pailios ekonominės būklės. Tie pavojingi taikai karų ir ginklavimosi šakalai, valdantys didžiulius kapitalus ir turintys savo įtakoje daugelį buržuazinių valstybių politinių veikėjų bei milžinišką propagandos aparatą, nerimsta dėl taikos atmosferos plitimo. Tai ir yra pagrindinė priežastis tos šantažo, provokacijų ir melo kampanijos, kurią imperialistai pradėjo varyti prieš Tarybų Sąjungą ir kitas socializmo šalis. Greta žmonių gąsdinimo išgalvojimais apie tariamą "tarybinės agresijos grėsmę," imperialistai ir jų agentai miklinasi liežuvavime, dėdamiesi dideliais "žmogaus teisių gynėjais."

Tai šlykščiai apgaulės ir dezorganizacijos kampanijai vadovauja valstybė, kurioje daugiausiai mindomos piliečių teisės, šalis, kurioje apie 10 milijonų žmonių neturi teisės į darbą, kurioje žudomi prezidentai ir kapitalistams nepageidaujami politikai, kur klesti gangsterių

gaujos, o laisvai jaučiasi teroristai, kur viešpatuoja rasizmas ir didžiausioji žmonių neligybė. Toji šalis organizuoja perversmus prieš pažangias santvarkas, kaip tai įvyko pastaraisiais laikais Gvatemaloje, Brazilijoje, Čilėje, Urugvajuje. Ji uoliai remia teroru ir savivale besilaukančius diktatoriškus režimus, kaip Salvadoro, Haičio, Paragvajaus ir eilėje kitų šalių, kuriose tūkstančiai žmonių laikomi ir kankinami kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose dėl savo įsitikinimų, o daugybė jų dingsta be žinios, slaptai nužudomi. Visų atmintyje tebėra įvykiai Vietname, Laose ir Kambodžoje, kur dėl imperialistų užsispyrimo išlaikyti reakcinius režimus ilgai truko žiaurus karas, atėmęs milijonų žmonių gyvybes.

Ar galima užmiršti tokius faktus, kad toji imperialistinė valstybė rūpestingai priglaudė ir globoja daugybę karo nusikaltėlių, žudikų, ant kurių sažinės guli tūkstančių žmonių kraujas. Ten išgelbėjimo ieškoti nuvyko ir žinomieji žudikai Brazinskai, kurie pripažinti kriminaliniais nusikaltėliais, bet nevykdomas nuostatas apie tokių žudikų perdavimą Tarybų Sąjungos teisingumo organams.

O ką besakyti apie apverktiną indėnų būklę. Apie 24 procentai indėnų moterų sterilizuota, kad jos negimdytų vaikų. Tuo norima visiškai išnaikinti senųjų Amerikos gyventojų indėnų rasę.

Nemažai galima pažymėti žmogaus teisių pažeidimo pabaisėtinu faktų įvairiose kapitalistinėse šalyse. Štai neseniai tarptautinis teismas Strasburge nagrinėjo Airijos skundą prieš Didžiąją Britaniją ryšium su žiauriomis represijomis ir suimtųjų kankinimais Šiaurės Airijoje (Ulstere). Masiniu reiškiniu pasidarė teisės į darbą savo profesijoje atėmimas pažangesnių pažiūrų žmonėms Vakarų Vokietijoje. Ne tik Jungtinėse Amerikos Valstijose, bet ir visoje eilėje kitų kapitalistinių šalių lig šiol paneigiamos moterų teisės.

Tad tikra ir begėdiška veidmainystė yra, kai kapitalistinių šalių atstovai imasi žmogaus teisių gynėjų vaidmens. Savo tikslui pasiekti, apšmeižti socialistines šalis, jie griebiasi ne tik melo ir šmeižto, bet ir grąsinimų ir papirkimų. Jie pasikviečia į talką savo išlaikomą šlamštą, kaip bukovskius, amalrikus, sevrucus ir panašius išgamas; perbėgėlius, silpnapročius, ižeistos ambicijos nedakepėlius. Tokie tipai uoliai patarnauja imperialistų reikalams, teršia orą per JAV žvalgybos išlaikomas radijo stotis ir kapitalistų rikiuojamą spaudą.

Cia tinka pacituoti tarybinio žurnalisto Andronovo paskelbtą JAV kalinamo Achmedo-Garelo laiško, rašyto išgarsintam "žmogaus teisių gynimo" srityje Sacharovui, ištrauką. Aprašęs kankinimus ir pasityčiojimus, kuriuos tenka pakelti kaliniams, jis rašo . . . "jūs esate apykalnis žmogus, misteris Sacharovai. Pasmerkdamas savo šalį už "žmogaus teisių pažeidimą," jūs kreipiatės į prezidentą tos šalies, kuri pati yra didžiausia žmogaus teisių pažeidėja.

Pietinėje Afrikoje rasistai savivaliauja dėka amerikiečių pagalbos ir daugianacionalinių korporacijų paramos. Bet jūs ir jūsų draugai nenori suprasti JAV užsienio ir vidaus politikos rasistinės esmės. Todėl, besikreipdamas į JAV ir pasmerkdamas savo šalį, jūs apvainikuojate Ameriką respektabilumo karūna, kurios ji neverta. Todėl jūs vykdate didžiausią neteisingumą kenčiančių afroamerikiečių ir apskritai tamsiaodžių nacių atžvilgiu.

Dėl rasizmo kaltas amerikiečių kapitalizmas. Ne komunizmas užkrėtė žmoniją rasinės pirmenybės ir pažeminimo doktrinomis. Tai padarė kapitalizmas, mindžiojās žmogaus teises. Ne socializmas ir komunizmas, o kaip tik kapitalizmas kpagimdė agresiją, politinį ir ekonominį pajungimą. Misteris Sacharovai, prašau savo ir visų laisvę mylinčių negrų ir kitų tamsiaodžių tautų vardu: nustokite veržę ant mūsų kaklo kapitalizmo, rasizmo, skurdo ir psichogenocido retežius."

Taip kalba JAV kalinys. Ryšium su tuo verta pažymėti, kad JAV, kurios taip skeryčiojasi savo susirūpinimu žmogaus teisėmis, iš 40 veikiančių sutarčių dėl žmogaus teisių, ratifikavo tiktai dešimtį. Taigi, lieka neratifikuota 30 sutarčių, skirtų žmogaus teisėms apsaugoti. Jų tarpe neratifikuota sutartis dėl kelio užkirtimo genocidui ir bausmę už genocidą, kurią ratifikavo 80 valstybių. Taip pat JAV neratifikavo sutarties dėl visų formų rasinės diskriminacijos likvidavimo. Tad ko vertos visos tos gražbylystės apie žmogaus teises, kurios plūsta iš JAV kongresmenų ir prezidento Carterio lūpų?

Tačiau tuščios visos tos imperialistų pastangos paveikti tarybinę liaudį, kuri sugebėjo apginti savo šalies gyvybę ir garbę, atrėmė įvairius imperialistų pasikėsinimus, kurių taip daug buvo per visus 60 metų Tarybų valstybės gyvavimo. Tuščios jų pastangos paveikti Lietuvos liaudį, kuri gerai pažįsta kapitalistinį gyvenimo būdą ir buržuazinę santvarką. Mūsų tauta neužmiršo, kad buržuazija per 20 savo viešpatavimo metų Lietuvoje skelbė net šešias kon-

stitucijas, kuriose buvo daug gražių žodžių, bet visos jos liko neįvykdytos. Vietoje žadėtų valstybę kuriant teisių ir laisvių liaudžiai teko tik skurdas ir reakcinis bei fašistinis teroras, nuolatinis karo arba sustiprintos apsaugos stovis, policinis režimas, Tik saujelė turtingų naudojosi teisėmis ir privilegijomis. Tuo tarpu liaudis skendo tamsoje ir prietarų migloje, be daugybės visiškų beraščių plito mažaraščių skaičius, nes skurdžių vaikai negalėjo net kuklios pradžios mokyklos baigti. Ne iš geros valios apie šimtas tūkstančių darbo žmonių turėjo emigruoti į tolimas užjūrio šalis per buržuazmetį.

Tik tarybinės santvarkos laikais Lietuvos liaudis pajautė ką reiškia ne tuščiais žodžiais skelbiamos, o realiai vykdomos laisvės ir teisės. Ar tai ne teisės į darbą platus užtikrinimas, jei vietoje 179 tūkstančių darbininkų ir tarnautojų šiandien jų yra apie vieną milijoną tris šimtus tūkstančių? Ar tai neįspūdingas teisės į mokslą suteikimas plačiausioms masėms, jei vietoje 27 tūkstančių vidurinių mokyklų moksleivių turime 423 tūkstančius, o studentų—vietoje 4 tūkstančių turime 65 tūkstančius? Buržuazinėje Lietuvoje gydytojų nebuvo nė 2 tūkstančių, o dabar jų yra 12 tūkstančių ir visijie tarnauja nemokamo gydymo sistemoje. Galėtų daug kalbėti apie nepaprastą kultūros, meno, literatūros mokslo suklestėjimą, apie milžiniškus pasikeitimus mūsų kaimuose ir miestuose, apie visuotiną liaudies gerovės pakilimą. Tai visiems žinomi faktai, kurie liudija apie tai, kad teisės ir laisvės, kurios buvo prieinamos siauram turtingųjų ratui, dabar praplito visos liaudies mastu ir viskas priklauso nuo išmintingųjų naudojimo.

Kalbant apie piliečių teises ir laisves, negalima užmiršti aiškaus nuostato, įrašyto TSRS Konstitucijos 39 straipsnyje, kad "Piliečiai, naudodamiesi teisėmis ir laisvėmis, neturi kenkti visuomenės ir valstybės interesams, kitų piliečių teisėms. O 50-me straipsnyje aiškiai užfiksuotas dėsnis, kad žodžio, spaudos, susirinkimų, mitingų, gatvės eitynių ir demonstracijų laisvė garantuojama sutinkamai su liaudies interesais ir siekiant stiprinti ir vystyti socialistinę santvarką. Taigi, negali būti laisvių tiems, kas eina prieš liaudies ir socializmo interesus.

Laisvųjų tarybinių tautų šeimoje, Komunistų partijos vadovaujamoje, lietuvių tauta, visa Lietuvos liaudis atrado savo tikrąjį kelią į savo laisvę, į visas žmogiškas ir pilietines teises, į kultūrinį ir ekonominį suklestėjimą.

DOROVĖ IR RELIGIJA

Kas "davė" žmonėms moralę?

VL. BALKEVIČIUS

Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto
filosofijos katedros vyr. dėstytojas

Moralė, arba dorovė,—tai žmonių elgesys visuomenėje, pažiūros į tą elgesį, taip pat moraliniai jausmai bei įpročiai. Būti doru, vadinasi, laikytis visuomenės pripažintų elgesio taisyklių.

Kam reikia šių taisyklių? Iš kur ir kodėl jos atsirado?

Krikščionybė, panašiai kaip ir nacionalinė žydų religija—judaizmas, tvirtina, kad moralinius įsakymus per pranašą Mozę žmonėms davęs pats dievas. Be šių taisyklių, kaip žmonių elgesio išorinio regulatoriaus, dievas žmonėms davęs ir vidinį elgesio kontrolierių—sąžinę. Ji esanti "dievo balsas" žmoguje, kuris priekaištuoja, neduoda ramybės, jei žmogus pasielgia nedorai.

Mokslas—antropologija, etnografija, archeologija ir kt.—akivaizdžiai įrodo, kad moralė—pačių žmonių sukurtas dalykas. Šią išvadą paremia ir paprastas blaivus mąstymas. Nuo to, kaip žmogus elgiasi, priklauso kitų žmonių gyvenimas, darbas, nuotaika, sveikata. Todėl žmonės ir rūpinasi, kad visuomenėje būtų reikiama tvarka.

Mes matome, kad ir paprasti gyvūnai, gyvenantys bendruomenėmis, turi savitas, instinktais paremtas elgesio taisykles, atitinkančias tos bendruomenės interesus. Bitės nežino "dievo įsakymų," bet savo "artimą myli," gina jį, netgi paaukodamos gyvybę. Vilkai—ir tie į medžioklę traukia dažniausiai kolektyviai . . .

Žinoma, žmogiškoji moralė nėra paprastas gyvulių grupinio elgesio tęsinys, o naujas, kokybiškai aukštesnis, įsisąmonintas elgesio būdas. Tačiau gyvulių grupiniai jausmai ir reakcijos, jų savotiškas "kolektyvizmas" buvo ta pradinė gamtinė "medžiaga," iš kurios visuomeninių žmonių santykių dėka palaipsniui išsivystė moralė.

Bendras pirmųjų žmonių gyvenimas buvo neįmanomas be tarpusavio veiksmų derinimo.

Todėl reikalavimai gerbti vyresnius bei tėvus, nežudyti, nevogti, nemeluoti susiklostė savaime žmonių tarpusavio santykiuose kaip būtinos visuomeninio gyvenimo taisyklės dar gilioje senovėje, nepriklausomai nuo religijos ir anksčiau už ją. Praktinėje veikloje, darbo procese formavosi nerašytos, papročiais įtvirtintos dorovinio elgesio normos.

Senovėje žmogaus elgesį daugiausia reguliuvo išoriniai faktoriai—sekimas kitų pavyzdžiu, vyresniųjų paliepimai, o vėliau, atsirandant religijai, magiškieji draudimai (tabu). Moraliniai reikalavimai įsitvirtino pirmųjų žmonių sąmonėje taip pat per pasakojimus, padavimus, mitus, dainas, ritualus.

Atsiradus klasei visuomenei ir atsiskyrus protiniam darbui nuo fizinio, sparčiai vystantis menui ir mokslui, išsiskyrė ir moralė kaip savita visuomenės sąmonės ir žmonių tarpusavio santykiavimo forma. Vystantis žmogaus sąmonei, jis vis labiau analizuoja pats save, įsisąmonina savo interesus bei savo ryšius su kitais žmonėmis, vis labiau sugeba tikslingai juos reguliuoti. Tuo pačiu vis labiau stiprėja vidiniai žmogaus elgesio impulsai.

Dabar mūsų elgesį vertina ne tik visuomenė, bet ir mes patys. Jeigu ką nors nuskriaudžiame arba kaip nors kitaip nedorai pasielgiame, mums darosi gėda, priekauštaujame patys sau, apgailėstaujame savo poelgį, smerkiame, netgi niekiname save.

Žmogaus "vidinis balsas" formuojasi, visu pirma, vertinant kitų elgesį—piktinantis nedorėliais, užjaučiant nuskriaustuosius. Norom norom tokį vertinimą paskiau tenka taikyti ir sau. Sąžinė—tai natūralus istorijos bėgyje susiformavęs savikontrolės jausmas ir supratimas, kaip dera ir kaip nedera elgtis, norint išsaugoti žmogaus savigarbą bei orumą.

Sąžinė remiasi žmogaus protu, o ne įsivaiz-

duojamo dievo valia. Tą įrodo gerai žinomas faktas, kad, sutrikus protinei veiklai, nusilpsta ir savikontrolės jausmas—sąžinė. Be to, jeigu sąžinė būtų dievo dovana, tai ji turėtų būti visiems žmonėms vienoda. Deja . . . Viduramžiais netgi pačių žymiausių krikščionybės atstovų sąžinė nesulaikė nuo inkvizicijos, nuo kryžiaus karų organizavimo ir kitų piktadarysčių. Žmogaus sąžiningumas priklauso ne nuo jo religingumo, o nuo to, kokiomis sąlygomis jis gyvena, kaip jis išauklėtas, ko jis siekia gyvenime, kaip jis vertina kitus žmones. Sąžiningumas remiasi pareigos jausmu, kuris susiformavo ir įsitvirtino per daugelį šimtmečių, esant objektyviam būtinumui paisyti kolektyvo interesų.

Moralė ir religija—skirtingos visuomeninės sąmonės formos, atsiradusios skirtingu laiku ir turinčios skirtingą paskirtį. Paprastos, bendros

visiems žmonėms elgesio normos buvo paimtos ne iš Biblijos, o atvirkščiai—Biblija jas perėmė iš daugiaamžio žmonių visuomeninės veiklos patyrimo. Bažnyčiai, žinoma, naudinga tvirtinti, kad moralė yra kilusi iš dievo, vaizduoti save moralės saugotoja ir mokytoja, nes tada susidaro įspūdis, kad bažnyčia atlieka svarbų, visiems žmonėms reikalingą darbą, o tai padeda kulto tarnams stiprinti savo pozicijas visuomenėje.

Religija yra sukūrusi tik religinio elgesio normas, nusakančias žmogaus santykį su išivaizduojamuoju dievu: neturėk kitų dievų, netark dievo vardo be reikalo, mylėk viešpatį dievą visa širdimi . . . Tuo tarpu visuomeninės moralės normas sukūrė pati visuomenė, nes jos reikalingos žmonėms, o ne išivaizduojamam dievui. Žmogiškojo elgesio šaltinis yra ir gali būti tik pats žmogus.

E. Mieželaitis

Iš vyturio pozicijų

Po sniegu blyški žibutė
Klausia: „Būti ar nebūti?“

Ką patarti jai, jei danų
Princas neįgali neišmano?

Sau pasirenku aš — būti!
Būti! — sako ir žibutė.

2

Kaip gera nieko pagaliau
Neveikti! Užkampy tyliu

Už pelę pilku pieštuku
Nakčia krebždėti. Ir laiku

Iš lovos išsiropšti. Ir
Laiku arbatos išsivirti.

Laiku užkąsti. Ir laiku
Pasivaišinti stikliuku.

Užkurti krosnį. Su knyga
Kampe pasnausti. Ir staiga

Sapne išklysti į senas,
Sapnu pavirtusias dienas.

Atsiragauti ten saldaus
Kaip pabučiavimas medaus.

Ir vėl sugrįžti į namus.
Išgerti dar kelis gramus.

Ir jausti: gaudžia jau labai
Toli pasaulis — kaip varpai.

Ir taip gyventi čia tyliu
Už pelę, aišku, pagaliau.

3

Pavasarij iš vyturių
Pozicijų į jus žiūriu.

Kiekvienas paprastas žmogus —
Man farsi angelas (ragus

kaip briedis girioje gana
lengvai numetęs). Kiekviena

Gražiosios, žinoma, lyties
Atstovė man be išimties

Švelni kaip angelas (kartu
su ta kompanija ir tu —

kaip angelas). Matau — žiedais,
Lyg iškilmingais pažadais,

Ši žemė (skendus pragare
ir štai pakibusi ore —

lyg futbolas) jau papuošta.
Čia kapstos kaip kieme višta

Nėščia leva ir kaip gaidys
Adomas gieda (suraitys

žaltys abu šios padermės
atstovus, aišku, nuodėmės

mėgėjus). Tai ne žemė — tai,
Jei pagalvosime rimtai,

Sparnuotam žmogui palankus
Žiedais išmargintas dangus.

Ką gali atsitiktinai
Išdygę angelo sparnai!

Linksmiau iš angelo taurių
Pozicijų ir aš žiūriu. . .

Universiteto vaidmuo mokslo ir technikos progrose

JONAS GRIGONIS

Docentas, Vilniaus V. Kapsuko universiteto prorektorius mokslo reikalams

Vilniaus universitetas buvo įkurtas, susidarius objektyvioms istorinėms sąlygoms. Plečiantis reformacijai, iš Vakarų plito pažangios idėjos, buvo pradėtos steigti įvairios mokyklos. Ir katalikų bažnyčia, nenorėdama, kad dvarininkų vaikai vyktų mokytis į Vakarų universitetus ir ten užsikrėstų pažangiomis Atgimimo epochos idėjomis, buvo priversta įsteigti Universitetą, kuris ruošė mokytus žmones Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės valdymo aparatui, administracijai, kariuomenei. 1579 metų balandžio 1 dieną ir buvo įkurtas Universitetas. Jam buvo suteiktos visos universitetų privilegijos, teisė teikti mokslo laipsnius ir kita. Universitetui vadovauti buvo pavesta jėzuitams.

Per ilgus amžius Vilniaus universitetas pergyveno pakilimo ir smukimo laikotarpius, buvo du kartus uždarytas: pirmą kartą caro, o antrą — hitlerinių okupantų.

Per visą ilgąją Universiteto istoriją pats kūrybingiausias ir našiausias jo veiklos laikotarpis buvo po Tarybinės armijos išvadavimo iš fašistinės okupacijos. 1944 me-

tų liepos 13 dieną buvo išvadotas Vilnius, o jau liepos 16 dieną Universiteto rektoriumi buvo paskirtas profesorius K. Bieliukas ir pradėtas atkuriamasis Universiteto darbas.

Visą pokario laikotarpį Partija ir Vyriausybė nuolat rūpinosi aukštuoju mokslu Tarybų Lietuvoje ir ypač Vilniaus universiteto veikla. Šiuo metu Universitetas yra stambiausia respublikos aukštoji mokykla. Čia mokosi apie 15 700 studentų (daugiau kaip 8000 stacionare), yra 13 fakultetų, 96 katedros, 6 probleminės ir 7 žinybinės laboratorijos, skaičiavimo centras, astronomijos observatorija, botanikos sodas. Tačiau didžiausias Universiteto pasididžiavimas — tai moksliniai ir pedagoginiai kadrai. Iš 1325 mokslo darbuotojų ir pedagogų — 78 mokslų daktarai ir profesoriai, 637 mokslų kandidatai ir docentai, beveik 200 aspirantų. Vien IX penkmetyje 33 Universiteto darbuotojai apgynė daktaro disertacijas ir daugiau kaip 220 — kandidato. Universiteto bibliotekoje yra sukaupta apie 3,5 milijono tomų mokslo, tech-

nikos bei kultūros veikalų. Dėstytojai bei studentai reikiamai naudojami tokiomis mokslinėmis ir pedagoginėmis galimybėmis ir kūrybiškai bendradarbiauja su kitomis aukštosiomis mokyklomis ir mokslo įstaigomis.

Universitete pagrindinis dėmesys visada buvo ir yra skiriamas gamtos (matematika, fizika, chemija, biologija, geologija, geografija) ir visuomenės (istorija, filosofija, ekonomika, teisė, filologija) mokslams. Keičiasi gamybos procesas, technologija, intensyvėja gamyba, kinta mokslo ir technikos vaidmuo visuomenės gyvenime — tuo pačiu ir Universiteto vaidmuo, kaip šiuolaikinės aukštos kvalifikacijos kadry rengimo įstaigos, kur vystomos ir realizuojamos naujausios mokslo idėjos.

TSKP XXV suvažiavime buvo kalbama apie mokslo ir technikos pažangos spartinimą. Koks Vilniaus universiteto indėlis į šį procesą? Pokario metais Universitetas parengė daugiau kaip 30 000 specialistų. Šiuo metu jame mokosi apie ketvirtadalis visų respublikos studentų, dirba 27

procentai visų respublikos mokslų daktarų ir profesorių. Universitetas siekia, kad studentų mokslo žinios būtų giles ir tvirtos, kad jie išsiugdytų kūrybišką dialektinį mąstymą, įsisavintų marksizmo-leninizmo teoriją. Universiteto pedagogai nuolat tobulina savo darbą, plačiau pritaiko naujus darbo metodus, techniką — kiną, televiziją, automatizuotą žinių kontrolę. Pastaruoju metu vis labiau įsigali idėja — paskaitą pakeisti savarankiško pažinimo proceso organizavimu. Universiteto darbuotojai jau daug padarė, bet jų darbai negalės plėstis, jei nebus panaudota lankstesnė aukštosios mokyklos finansavimo tvarka. Iš mūsų reikalaujama pertvarkyti mokymo procesą, padaryti jį efektyvesnį, artimiau bendrauti su studentais, tačiau darbuotojų materialinio skatinimo formos likusios tos pačios nuo senų laikų.

Universitete reikiamai išlaikytas gamtos ir visuomenės mokslų santykis. Pavyzdžiui, griežtai laikomasi principo, kad Matematikos ir mechanikos fakulteto dėstytojai matematinės disciplinas dėstyti visuose fakultetuose (išskyrus Kauno vakarinį fakultetą) ir visų specialybių studentams. Visiškai analogiškai reikalaujama dėstyti chemiją, biologiją, mediciną, kalbas ir kt. Universitete gamtos mokslų specialybių disciplinos dėstomos labai kvalifikuotai. Istorijos, lingvistikos, ekonomikos, teisės katedrose dirba aukštos kvalifikacijos specialistai, todėl dėstomų disciplinų moks-

linis ir pedagoginis lygis taip pat aukštas. Sakyčiau, ypatinga vieta čia tenka psichologijai kaip specialybei ir kaip disciplinai. Mat, Universitetas rengia inžinerinės psichologijos specialistus, gerai susipažinusius su gamyba ir paruoštus darbui sudėtinguose gamybiniuose procesuose. (Atsižvelgiant į nepaprastai išaugusį psichologinio faktoriaus vaidmenį šiuolaikinėje gamyboje.) Išties dabar sunku įsivaizduoti gamybą be inžinerinės psichologijos specialistų. Deja, dar daugelio gamyklų vadovai net nežino, kad tokie specialistai rengiami ir kad jie būtinai šiuolaikinei gamybai. Daugiau dėmesio šių specialistų įdarbinimui turėtų skirti žinybos ir ministerijos. Beje, organizacijos, sprendžiančios pareiginius klausimus, net nėra numačiusios gamyboje inžinieriaus psichologo pareigų.

Teisingas gamtos ir visuomenės mokslų santykis, aukšta pedagogų kvalifikacija, studentų kūrybinis darbas leido Universitete pasiekti 94 procentų pažangumą, ne mažinant, bet nuolat didinant mokymuisi reiklumą. Šiame penkmetyje Universitetas parengs respublikos liaudies ūkiui daugiau kaip 11 000 aukštos kvalifikacijos specialistų.

Specialistų rengimas neatskiriama susijęs su moksline Universiteto veikla, aktualių mokslo problemų sprendimu. Mūsų Universitetas pokario metais turėjo svar-

biausią uždavinį — organizuoti studentų mokymą. Nuo atkūrimo pradžios 4—5 metams, prasidėjo intensyvesnis mokslinio tyrimo darbas. Jis buvo susijęs su respublikos liaudies ūkio atkūrimu. Mokslo darbai daugiausia buvo individualūs. Tik septintajame dešimtmetyje prasideda intensyvus mokslinio tyrimo darbas, imamos kurti probleminės ir žinybinės laboratorijos, koncentruojamos ir kompleksinamos mokslinės problemos, pradeda vystytis kolektyviniai darbai, susiformuoja atskiros mokslų mokyklos. Tai tikimybinės skaičių teorijos mokykla, sukurta ir vadovaujama akademiko profesoriaus daktaro J. Kubiliaus, puslaidininkų fizikos — vadovaujama akademiko profesoriaus daktaro J. Viščako, teorinės fizikos — akademiko profesoriaus daktaro A. Jucio, širdies ir kraujagyslių chirurgijos — profesoriaus daktaro A. Marcinkevičiaus ir kitos.

Dabar mokslinė veikla kokybiškesnė, jungia didelį būrį mokslininkų, kurie atlieka stambius mokslinius tyrimus. Probleminės laboratorijos, pradėjusios kurtis iš nedidelių mokslininkų grupelių, dabar turi daugiau kaip 200 darbuotojų, žinybinės laboratorijos — daugiau kaip po 100 darbuotojų. Pavyzdžiui, Puslaidininkų fizikos prob-

leminėje laboratorijoje, kur nagrinėjamos didelės varžos puslaidininkų problemos, dirba 43 etatiniai darbuotojai, o iš viso apie 100 žmonių. Širdies ir kraujagyslių probleminėje laboratorijoje dirba 85 etatiniai darbuotojai. Šioje laboratorijoje po intensyvių teorinių pradėti klinikiniai darbai: jau atlikta daugiau kaip 3000 širdies, daugiau kaip 5000 kraujagyslių, 75 inkstų transplantacijos operacijos, 4500 eksperimentinių operacijų. Tai vienos laboratorijos indėlis į gyventojų sveikatingumo gerinimą. Vaistų sintezės probleminėje laboratorijoje (vadovai profesoriai V. Daukšas ir H. Polukordas) kasmet susintetinama daugiau kaip 20 biologiškai aktyvių junginių, kurių 5 jau gaminami masiškai. Universitete veikia Molekulinės akustikos, Gyvulių ir augalų augimo stimuliatorių bei naujai sukurta Virškinamojo trakto patologijos probleminė laboratorija. Universiteto mokslininkų darbuose išryškėja naujos kryptys — lazerių panaudojimas, aplinkos užteršimo įtaka genetikai, pulmonologija, biofizika. Nėra abejonės, kad šiame penkmetyje išvysime ne vieną rimtą šios krypties mokslinį teorinį bei praktinį darbą. Nors Universitete yra 96 katedros, tačiau jau 1976 metais mokslininkai nagrinėjo tik 40 problemų, jungiančių 340 temų, at-

liekama 218 kompleksinių darbų, kurie sudaro apie 72 procentus visų darbų. Mokslinių temų stambinimas — labai sunkus ir daug pastangų reikalaujantis procesas, bet už jį atlygina problematikos aktualumas ir originalumas. Šiuo metu dauguma Universitete gvilđenamų problemų yra originalios — 153 temos yra šalies ir respublikos koordinuojamų svarbiausių problemų tarpe.

Kaip žinia, fundamentalių darbų įdiegimas į praktiką yra nepaprastai svarbus mokslo vystymo baras. Universitetui, neturinčiam konstravimo biurų, gamybinės bazės, savo tyrimus įdiegti į gamybą padeda ūkiskaitinės sutartys su gamybinėmis organizacijomis, žinybiniais mokslinio tyrimo institutais. Tik tokiu būdu nemaža dalis mūsų originalių darbų gali būti realizuota. Tokių sutarčių kasmet atliekame už 2,5 mln. rublių, o įdiegtų darbų ekonominis efektas siekia 2,5—3 mln. rublių per metus. Tai reiškia, kad mūsų atlikti darbai atsiperka per metus. Jeigu pridėsime tai, kad kasmet parengiame daugiau kaip 2000 aukštos kvalifikacijos specialistų, gražiname tūkstančiams žmonių sveikatą, tuomet aiškiai matyti, kokią turi visuomenė iš to moralinę ir materialinę naudą.

Universitetas rengia specialistus ir kitoms aukštosioms mokykloms bei mokslinio tyrimo įstaigoms. Dauguma aukštųjų mokyklų ir mokslinio tyrimo institutų darbuotojų yra Universiteto auklėtiniai. Jame išugdyta apie trečdalis visų

respublikos mokslininkų. Tai, sakyčiau, irgi didelė pagalba respublikos mokslo įstaigoms. Partijos ir Vyriausybės išskirti tolimesni uždaviniai didinti Universiteto vaidmenį respublikos aukštojo mokslo sistemoje, sėkmingai vykdomi X penkmetyje.

Universitetas ir toliau aktyviai rengs mokslininkus aspirantūroje. Per visą pokario laikotarpį iki 1975 metų parengtas 691 mokslininkas stacionarinėje ir 309 neakivaizdinėje aspirantūroje. Pasutiniaisiais metais daugiau kaip 70 procentų aspirantų numatytu laiku apgina arba įteikia gynimui disertacijas. Atsižvelgiant į įvairias objektyvias ir subjektyvias sąlygas, šis procentas turėtų būti optimalus. Tačiau pastaruoju metu pastebima tendencija mažinti stacionarinę ir nepagrįstai didinti neakivaizdinę aspirantūrą. Jeigu 1971 metais priėmėme 37 žmones į stacionarinę ir 26 į neakivaizdinę, tai 1974 metais atitinkamai 19 ir 42, 1975 metais — 26 ir 33. Blogiausia tai, kad į neakivaizdinę aspirantūrą vis daugiau priimama matematikų, fizikų, chemikų. Aspirantams tai labai apsunkina vykdyti savo planus, paruošti disertacijas. Sunkiau kontroliuoti ir mokslinę aspirantų veiklą. Optimalus santykis aspirantūroje turėtų būti toks: 70 procentų stacionaro aspirantų ir 30 procentų neakivaizdininkų. Tai patvirtina daugelio metų aspirantūros praktika. Toliemesnis aukščiausios kvalifikacijos mokslinių kadrių rengimas labai daug

priklauso nuo aspirantūros veiklos ir nuo vyresniųjų mokslinių bendradarbių ir vyresniųjų dėstytojų etatų efektyvaus panaudojimo. Nuo 1962 metų 60 mokslininkų, dirbančių Universitete, buvo vyresniaisiais moksliniais bendradarbiais, iš jų 33 apgynė daktaro disertacijas, 23 gins per artimiausius 2—3 metus. Deja, dar vis nedidelis darbuotojų skaičius laiku apgina daktaro disertacijas. Dešimtajame penkmetyje, tikimės, 35 Universiteto mokslininkams bus suteiktas mokslų daktaro laipsnis: toliau vystysime svarbiausias mokslų kryptis, kuriomis paskutiniuosius dešimtmečius esame žymiai pažengę į priekį. Be abejo, imsime ir naujų problemų. Džiugu, kad respublikos matematikai ir fizikai susitelkę leidžia bendrus mokslinius leidinius. Nežinia kodėl nesiseka panašiai sutelkti chemikų, biologų ir kitų mokslų atstovų.

Šiame penkmetyje Universitete numatyta atlikti didžiulius statybos ir restauravimo darbus. Saulėtekio alėjoje (Studentų miestelis) bus užbaigta statyti Fizikos fakulteto mokomasis korpusas, Skaičiavimo centras, 600 vietų studentų valgykla, daugiau kaip 2000 vietų bendrabučiai. Restauruojami centriniai rūmai: Filologijos fakultetas, buvusi šv. Jono bažnyčia, kurioje įsikurs Mokslo muziejus, Knygų saugykla, bus sutvarkyti kiemeliai. Jau pradėta statyti Universiteto spaustuvė, baigiamas restauruoti Gamtos fakultetas ir kita.

Vystantis visuomenei, tobulėjant gamybos pro-

cesui, reikia nuolat atnaujinti žinias, išmokti panaudoti naujus metodus, metodikas, atlikti tyrimus ir t. t. Dabar baigusiems vidurinį mokslą galimybė patekti į aukštąją mokyklą nėra labai didelė. Savaime suprantama, dauguma jaunimo eina į gamybą ir po 5—7 metų, kai gamybos procesas jiems iškels padidintus reikalavimus, stos į aukštųjų mokyklų vakarinius ir neakivaizdinius skyrius. Universitete mokosi daugiau kaip 2500 vakarinio ir daugiau kaip 4600 neakivaizdinio skyriaus studentų. Atrodo, kad šis skaičius neturėtų mažėti, nes norinčių mokytis dirbant taip pat nemažės.

Dirbantiems gamyboje gilinti savo žinias, pritaikyti naujausius mokslo pasiekimus padeda įvairios kvalifikacijos kėlimo sistemos. Pavyzdžiui, Universitete veikia Gydytojų tobulinimosi fakultetas. Čia dėsto ir praktiniams užsiėmimams vadovauja žymūs mokslininkai ir praktikai. Besitobulinantys gydytojai įgyja pačių naujausių žinių.

Labai svarbi Universitetui problema — abiturientų atrinkimas į pirmąjį kursą. Nors yra bendrosios priėmimo į aukštąją mokyklą taisyklės, aukštoji mokykla turi palaikyti glaudžius ryšius su švietimo skyriais, mokyklomis. Universiteto kolektyvas gana aktyvus. Jau nuo seno organizuojamos matematikų, fizikų, chemikų olimpiados. Matematikai aktyviai prisideda prie respublikos matematikos mokyklų darbo. Studentai žiemos atostogų metu susi-

tinka su vidurinių mokyklų abiturientais, pasakoja apie Universitetą, specialybes, dėstytojai dalyvauja rajonų ir miestų abiturientų sąskrydžiuose, pavasario atostogų metu Universitete rengiamos „atvirų durų“ dienos. Tačiau ne visai patenkinti esama padėtimi. Per paskutiniuosius metus labai pagerėjo stojančiųjų studentų vidurkis, tačiau per stojamuosius egzaminus nepastebime žinių pagerėjimo. Išanalizavę paskutiniųjų trejų metų duomenis, matome, kad 1974 metais stojusių į Universiteto dieninį skyrių atestatų vidurkis buvo 4,15, 1975 metais — 4,24, 1976 metais — 4,34. Tuo tarpu iš visų stojančiųjų stojamųjų egzaminų neišlaikė atitinkamai 2,5, 26,9 ir 30,5 procento visų stojusių į dieninį skyrių. Ypač mus jaudina tai, kad nepaprastai didelis skirtumas tarp įvertinimo atestate ir stojamųjų egzaminų pažymio iš matematikos, fizikos, rusų kalbos. Šis skirtumas kasmet didėja. Be abejo, čia yra ir aukštosios mokyklos kaltė, kad išleidžia nereikšmingus mokytojus. Bet, matyt, yra ir kitų priežasčių.

Universitetas, kaip ir daugelis kolektyvų, paaugšė ir įgyvendino mokslinio-socialinio vystymosi planą X penkmėčiui.

Šiame penkmetyje plačiai paminėsime Universiteto 400 metų jubiliejų. Jau daugelio rajonų bei miestų visuomenę supažindinome su Universiteto praeitimi, dabartimi ir ateitimi. Lietuvos mokslo ir kultūros fakelo jubiliejus bus visų respublikos gyventojų šventė.

VLADAS SIMKUS

TRYS VAKARAI SU JANONIU

I

Negrįžo namo gimnazistas nuo Biržų.
Vagonai.

Kareiviai.

Pajuodus varguomenė.

O ežeral žiūrėjo į viršų,
O grojo dangus tarytum vargonai.
Janonio nelaukite.

Tyrą, ankstyvą —

Jį mlestas įtraukė kaminių perspektyvon.
Kur sukas

centrinis žmonijos motoras,

kur supas

maištingas išdegtas oras.

Mlnos gaudime,

prtemiesčių aimanoj

kaip vaikiškai skamba: „Vaidilos Ainis“!

O tirpstantis kūnas pavirsta į balsą.

Ir kas jį apsaugos —

mokykliškai baltą?

Gyvenime naujas,

jei būtinos aukos,

kodėl tu pasirenkti tokį

bejėgį?

Ir kas jį apsaugos nuo žvilgančių bėglių,
nuo nemirtingumo —

kas jį apsaugos?

Virš Piterio dūmai —

raudoni, raudoni.

Bangavo peronai,

sirenos aldėjo.

Kiekvienoj chrestomatijoj priešiam Janonį—
ir negalim jo veido nupiešt. Kaip idejos.

II.

Janonis buvo aknantis žybsnis,

Poezijai ir laikui susilietus.

Prieš aušrą daug jų į komunos žygį
sudvasintais nuėjo siluetais.

Ir buvo žvilgsnio paprasta telsybė,
sąsiuvinuos — pats paprasčiausias mokslas
prieš amžių išmintį, kuri ne sykį
mėgino gintis niekinančiais mostais.
Nuėjo jie, švlesias kaktas atstatę.

Sakyklt, koks režimas atslaike?

Nuėjo visą penkiasdešimt metų,

pralenkdami ir mus, ir mūsų laiką.

Juk mes — po jų. Mes kaip liūtis

paplitome —

upokšniais, upėn — į visas puses.

Tik Revoliucijos paverst pigia politika

nė nesistenkime — nepasiseks.

Mes turim tiesą tikrą. Iškentėtą.

Be jos paradai žodžių — vardan ko?

Atimk iš mūsų tą vidinę tėkmę —

ir mes ne upė. Stovintis vanduo.

Taip ir žlūrėsime, kaip čia įvyniojus,

kaip čia be skausmo reabilitavus.

Nuo pat pradžios pradėsime. Janonis.

Tiesus be galo, tragiškas ir savas.

... nuo vadovėlio.

„Ave, vital ..“

Ave.

III.

NIJOLEI, MOKSLO DRAUGEI

Kaip tau, Nijole? Pamokos baigės.

Biržuose kaukia stulpai. Atlydys.

Groja kažkur. O ant kiemo be balmės

nutūpė vakaras — kas pabaidys?

Tu nuvargai. Rodos, klausos — negirdi,

tai nesiklauso, rodos, o girdi —

klasėj kaip kalvėj. Net skauda rankas.

Tačiau kas dieną, kas vakarą irgi —

lyg baltas medis — auga kažkas.

Auga, Nijole. Kokiam nemunėly

girdys jie žirgus? Kur jie nujos?

Kokią ten savąją „Oramunėlę“

Jie ateities restoranuos dainuos?

Prisimovavę mes, nusiplūkę,

Greitai pavasaris, greitai ruduo...

Mokinio savo, mažo Juliuko,

niekam, Nijole, skriausti neduok.

Turime ginti jautrią jo širdį.

Metais ir šimtmečiais — ginti, ir tlekti

Auga kas dieną — šįvakar irgi. —

ateities medis.

Labos nakties.

V. GULMANAS

Marijampolės miesto privilegija

[1792 metų dokumento pėdsakais]

Prieš keletą metų, besigilindamas į Kapsuko miesto praeitį sužinojau, kad Varšuvos senų dokumentų archyve yra 1792 vasario 23 dienos privilegija, kuria Marijampolės miestui suteikiamos Magdeburgo teisės ir herbas su šv. Jurgiu. Kapsuko kraštotyros muziejaus paramos dėka pavyko gauti šio įdomaus dokumento mikrofilimą, su kurio turiniu ir noriu supažindinti gerbiamus skaitytojus.

Iki šios privilegijos išdavimo dabartinio Kapsuko vietoje buvo du miesteliai: Starapolė ir Marijampolė. Starapolė priklausė Kvietiško dvarui, o Marijampolė-marijonų vienuolynui, kuriuos čia pasikvietė dvarininkė Pr. Ščiukaitė-Butlerienė. Visas skirtumas tarp Starapolės ir Marijampolės buvo tas, kad Starapolėje galima buvo verstis prekyba, amatais, laikyti smukles, o Marijampolėje-negalima. Tokia padėtis netenkino Marijampolėje gyvenančių žmonių, miestiečių. Todėl karaliui buvo pateikta iliustracija ir Magdeburgo teisės buvo duotos. Nuo tų metų Starapolė praktiškai jau dingsta iš horizonto (liaudyje šis vardas ir dabar gyvas) o jos vietoje atsiranda naujas jungtinis miestas Marijampolė, kuris šiuo vardu visą laiką figuravo iki 1955 metų, kada buvo suteiktas Kapsuko vardas.

Visas dokumentas turi 6 puslapius. Jame yra trys pagrindinės dalys: išanginė, konstatuojamoji ir nutariamoji. Išanginėje dalyje yra tradiciniai tiems laikams kreipiniai, karaliaus titulai ir pan.

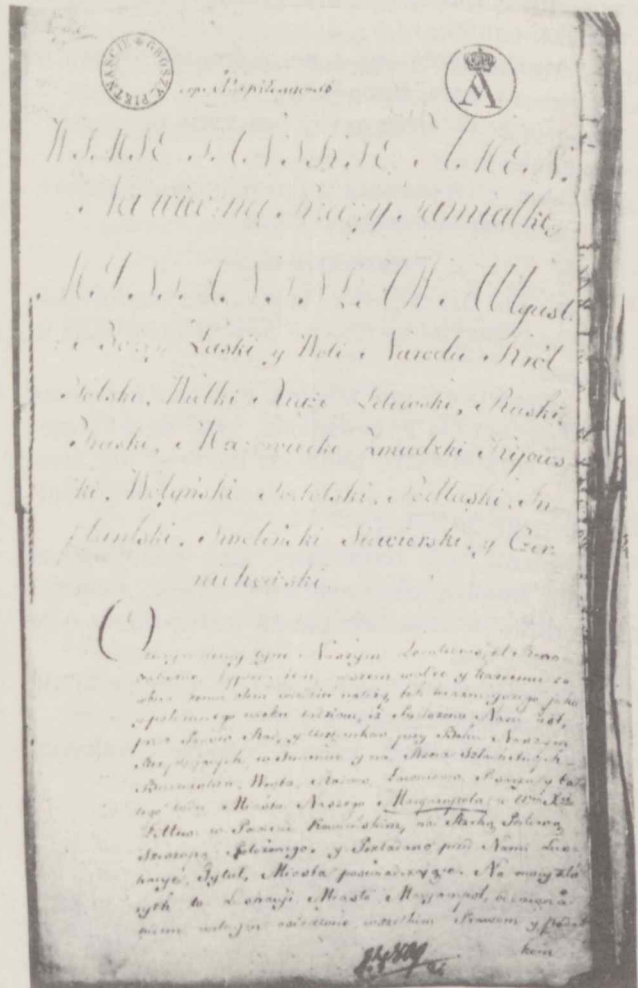
Pono Vardu, Amen

Amžinai atminčiai Žečpospolitoje

Mes, Stanislovas Augustas, iš dievo malonės ir liaudies valios Lenkijos karalius, Didysis Kunigaikštis Lietuvos, Prūsijos, Rusijos, Mazovijos, Žemaitijos, Kijevo, Volynės, Podolės, Poliesės, Jutliantų, Smolensko, Sieversko ir Cernygovo.

Po pirmo skaitymo krinta į akis viena įdomi detalė: nors 1791 metų gegužės 3 dienos konstitucija ir likvidavo paskutinius Lietuvos valstygungumo likučius, bet dokumentuose, tame skaičiuje ir šiame, Lietuvos vardas visą laiką figuruoja, akcentuojamas.

Kalbant apie 1792 metų privilegija, kaip

1792 m. vasario 23 d. Privilegijos titulinis lapas.

politinį dokumentą, visą medžiagą galima sugrupuoti sekančiu būdu.

Konstatuojamoji dalis

Marijampolės miesto bajoriškos kilmės burmistras, vaitas, tarėjas, suolininkas ir raštininkas gyventojų vardu pateikė iliustraciją (prašymą, aprašymą), prašydami Pono Tarybos tarpininkauti karaliui, kad Marijampolei būtų suteiktos Magdeburgo teisės. Motyvai buvo sekančys:

1. miestas randasi prie Šešupės upės ir turi uosta;

2. miestas nuo seno yra laisvas, visi mokesčiai mokami tvarkingai;

3. Marijampolė miesto teises jau turėjo anksčiau, bet jos kaž kur dingo, todėl prašoma jas arba atnaujinti (privilegium Renovationis) arba suteikti naujai.

4. Marijampolė nuo seno vadinama miestu ir čia gyvena laisvi žmonės;

5. miesto išvaizda gera, turi visas perspektyvas augti;

6. apriboti dvasiškių ir pasauliečių jurisdikas, jas perduodant miesto valdžiai.

Nutariamoji dalis.

Karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis su Ponų Taryba apsvarstė įteiktą iliustraciją ir nutarė:

1. suteikti miestui laisves, taip pat nelaisvus žmones, bet čia gyvenančius, ypač prekybininkus ir amatininkus, padaryti laisvais, net ateityje gyvenančius šiame mieste, ir kurių skaičių reikalinga didinti;

2. gerbti tiek bajoriškos, tiek nebajoriškos kilmės žmones, užsiimančius prekyba, amatais, smuklininkavimu; taip pat turinčius nuosavybę šiame mieste.

3. miesto gyventojai gali būti traukiami tik miesto teismo atsakomybėn;

4. dėl neteisėtų miesto teismo veiksmų,

Senasis Marijampolės herbas su šv. Jurgiu

miestiečiai gali paduoti apeliaciją Kauno pavieto teismui;

5. miestas privalo turėti rotušę, skerdyklą, viešą plytinę, padarias krautuves;

6. Marijampolės miestui suteikiamas herbas su šv. Jurgiu, kurio atvaizdas turi būti ant visu miesto antspaudu;

7. Marijampolės miestui suteikiamos Magdeburgo teisės ir įspėjama, kad jų neprarastų.

Gana įdomūs yra konstatuojamosios dalies trečias ir nutariamosios dalies septintas punktai. Pirmuoju atveju (Nr. 3), matomai, turima galvoje Starapolė, o antruoju (Nr. 7)—jau abu miesteliai, susijungę į vieną ir pasivadinę bendru Marijampolės vardu.

Starapolė, apie ką bus kalbama kiek toliau, matomai, kažkokias teises jau buvo gavusi, kadangi 1736 metų ir vėlesniuose dokumentuose ji vadinama miesčiuuku ir čia apsigyveno pirmieji žydai (Metrica Poszeszupiensis anno 1736 Nr. 86, de civitate Starepol Nr. 94).

Marijampolė, atsiradusi po 1750 metų, miesto teisiu negalėjo turėti, kadangi grafienė Butlerienė marijonams buvo suteikusi tik jurisdiką ir teisę kurti miestą. Tuo būdu 1758 metais vienas šalia kito jau buvo du miesteliai: Starapolė ir Marijampolė. Kokio dydžio Marijampolė, galima spręsti jau iš to, kad mokesčiai valdžiai buvo mokami nuo 13 namų, priklausančių daržininkams (2.406). Marijampolėje nebuvo nei prekybos, nei smuklės, viskas koncentravosi Starapolėje. Todėl apie kažkokias Marijampolės miesto teises šiuo atveju kalbėti netenka.

Šiuo laiku eilė Lietuvos miestelių neteko Magdeburgo teisiu, virsdami dideliais kaimais, seniūnijų centrais. Gal Starapolė irgi kuo nors užkliuvo, apie tai mes neturime žinių. Yra žinoma, kad tuo metu Starapolėje nebuvo nei mokyklos, nei šiaip reikšmingesnės įstaigos, išskyrus koplyčią, statytą apie 1717 metus, kuri mūsų dienų nepasiekė.

Kadangi abu miesteliai apie 1780 metus praktiškai jau buvo susilieję, naujame Marijampolės mieste 1777 metais pradėjo veikti pradinė mokykla, 1788 metų ataskaitoje mes randame paminėta ir ligonine, vadinasi, naujasis miestas ėmė augti, todėl miesto valdžia rado reikalą pakartotinai prašyti, kad senos teisės būtų arba atnaujintos (kurias turėjo Starapolė) arba suteiktos naujos Magdeburgo teisės, kas ir buvo padaryta 1792 metų vasario 23 diena.

Ką reaktionieriai nuslėpė nuo Lietuvos liaudies

A. LIEPSNONIS

Lietuvos rašytojai, mokslininkai skelbia veikalus, kurie objektyviai nušviečia praeitį, revoliucionierių žygius. Čia jie remiasi dokumentais. Deja, fašistai, sau nemalonius faktus apie pogrindininkų veiklą,—kategoriskai vengė užrašyti. Net nepasitikėjo seifais. Kodėl vengė? Liaudies akyse greičiau išlystų iš maišo melo yla. Revoliucionierių visų pirma tardė žvalgybininkas. Tokiu protokolu byla ir prasidėdavo. Jame užrašydavo: "Neprišpažino kaltu." Vienas kitas suklupdavo. Tokiu atveju įregistruodavo: "Prišpažino." Per septynerius metus bendroje kameroje "priėmiau" daug nubaustųjų. Na kuris draugas perskaito kaltinamąjį aktą. Visi nudžiugdavo, išgirdę:

— Neprišpažino.

. Šiandien tokie faktai pabrėžia kovotojų valingumą, ištikimybę liaudžiai, Lietuvai. Tuo tie dokumentai ir reikšmingi. Deja, tardytojas nieko nerašė, kaip jis mėgino palaužti suimtąjį. Nieko. Nors tam jis prakaitavo net 3-5 valandas! Dvikova baigdavosi jam nuliui. Nugalėtoju švystelėdavo tardomasis. Jis švystelėdavo sielos grožiu, dvasine didybe, meile revoliucinei idėjai. Jei fašistai būtų tokį pokalbį užregistravę, tai nūnai iš tokio dokumento sužerėtų tauraus kovotojo portretas. O poetui čia nieko

Kiek Marijampolė turėjo tais metais gyventojų?

Kaip rašo istoriniai šaltiniai, 1800 metais gyventa 1176 gyventojų. Aišku, jei palyginsim su dabartiniu Kapsuku, tai buvo mikroskopiškai maži. Kadangi tuo metu Sūduva dar buvo gana retai gyvenama, toks skaičius tiems laikams jau buvo neblogas. Žinoma, susidėjus istorinėms aplinkybėms, daug privilegijos punktų nebuvo įgyvendinta, tame skaičiuje nespėta pastatyti ir savos rotušės. Tačiau, nežiūrint to, šis Sūduvos centras, privilegijoje visa laika akcentuojamas, augo, tapdamas Sūduvos sostine, suvaidinusia didelį vaidmenį Lietuvos istorijoje.

Dirbant su šia privilegija teko susidurti su visa eile sunkumų, kurių didžiausi buvo senoji lenkų kanceliarinė kalba, pasižyminti nepaprastai ilgais sakiniiais, eilė išsireiškimų, kurie dabar jau nenaudojami ir dėl kurių prasmės teko gerai palaužyti galvą, ir t. t.

nereiktu gražinti—tik pridėti savo poeziją. Ir jau būtų gyvas šedevras! Klasinis priešas pabiėjo ateičiai palikti tokių faktų.

Štai kaip vyko neįrašyta tardymo drama. 1933 m. gruodį kalėjau Utenoje. Čia pakliuvo CK instruktorius P. Stukas. Jį kamantinėjo viršininkas J. Zdanavičius. Pastarojo tardymo metodus žinojau. Ligi arešto apie jį perskaičiau knygele. Tardytojas vartė jo pasą. Tarė:

— Tamstos kita pavardė. Pasakyk ją! Mes abudu esame dideli viršininkai! Todėl ir pakalbėkime, kaip pridera tokiems vyrams.

— Ir, paslėpęs geluonį,— pridūrė:

— Po derybų paleisčiau!

Bet draugas neapipurvino savo revoliucinės moralės. Didelis viršininkas liko "su didele nosimi"!

Mano tardymo pirmasis protokolas tik kelių sakinių. O A. Braziukaitis man pylė klausimus lyg iš pertekliaus rago. Parodė į vėliavą:

— Užrašei: "Šalin fašistai!" O fašistai ir Vokietijoje įsigalėjo!

Kai hitlerininkai okupavo Lietuvą, jis Ukmergėje po velėna sukišo tūkstančius tauriausių sūnų ir dukrų! Bet jis neišdrįso 1933 m. spalį Zarasuose užrašyti savo simpatijas hitlerizmui. Nūnai jaunajai kartai būtų labai įdomu sužinoti, kaip 1932 m. A. Guzevičius palaidojo žvalgybos visus primetimus dėl jo talkos "Balsui," dėl jo gyvenimo Maskvoje. Palaidojo savo bomba "ne" arba tylėjimu. Bet fašistai šį dialogą nuslėpė nuo istorijos.

Toks viršininkas politinį kalinį tardydavo kelis sykius. Bet vis su "įžanga"—pasakyk apie tą, apie aną ir t. t. Bet neužrašydavo.

Taip pat nuslėpdavo, kaip pogrindininkas nuo pirmo savo arešto žingsnio susikaudavo su tais ponais. Štai Kaune, Savanorių pr.—Lašas su savo svita įsiveržė į 37 namą. Tai J. Garelio slaptas butas. Slaptos policijos šefas, pamatęs jį, šuktelėjo:

— Kunigėlis!

Mat, Garelis 1933 m. buvo iškeistas į kalinius. Lašas turėjo jo fotografiją. Štai jį įsodino į mašiną. Slaptieji pilnai atsiduso:

— Va ir suėmėme!

— Vien dėl to, kad nieko blogo nepadariau—ramiai atšovė Garelis.

Dabar dokumentai byloja: revoliucionieriai 1929-1931 m. teisme gynė ne save, o proletaria-

rus. Bet kariuomenės teismai kovotojo grumtynes su fašistu "teise," jo "paskutinį žodį"—pilną patoso apie liaudį, apie revoliucinę ateitį, neužrašydavo. Tatai liudija ir mano byla. Ne, neužrašė: "Prašyti nieko neturiu. O pasakyti turiu ką . . ." Bet S. Leonas nutraukė . . .

Mūšis su tardytoju už revoliucinę moralę, už kovotojo orumą buvo nelengvesnis, negu kareiviui fronte. Nelengvesnis. Nes prieš kovotojus fašistai mesdavo patyrusius, "senus vilkus." Tie vilkai komunistų sekimo "meno" savinasi Berlyne, Vienoje, Romoje. O lašas panaudojo kovai su pagrindininkais ir carinį patyrimą. Kaip taisyklė, kovotoją tardydavo tik viršininkas. Žemesnio rango tarnautojas pasirodydavo, kai reikėdavo tardomąjį pertrenkti. Štai 1934 m. Panevėžyje A. Bliškai kojas mėgino "pritempti" ligi nosies. Bet kankinys tyli ir tiek. Žvalgybininkai apstulbo. Suimtas tą paslaptį kameroje atskleidė: visų draugų akivaizdoje kojas net ligi kaklo "pritempė." Mat, jis seniai užsiiminėjo akrobatikos menu!

Taip, "seni tardymo vilkai" pralaimėdavo mūšį prieš kovotoją, net prieš 18 metų merginą! Šį epizodą panaudojau romane "Pūga dainuoja." Jos ištrauką paskelbė Baltarusijos "Čirvona Zmena" . . .

Labai įtaigiai 1936 m. teisme sugriovė prasiimančius J. Zikaras, Prokuroras jam pareikalavo 8 metų. Girdi, jis—"Kominterno agentas." Mat, jo pavardės nenustatė. Laikė su kriminaliniais. Tada KSDK draugai ir mane išrinko į kolektyvo komitetą. Pastarasis persiuntė į laisvę J. Zikaro laišką. Jis teiravosi: "Kaip man elgtis teisme?" Atsakė: "Jei reikalaus didelės bausmės—pasakyk tikrą savo pavardę." Taip jis ir padarė. Tai yra teisėjų legendas, jam primetamas,—sumalė į dulkes. Todėl po to J. Zikarą nubaudė tik "už svetimo paso panaudojimą." Su juo įvyko lyg Diumos romane . . .

Ar visi tardyme apgindavo savo idėją, savo moralę? Kai kas suklupdavo. Dažniausiai po ilgesnio tardymo. Vieni suklupdavo nuo kumščio, nuo guminės lazdos, kiti—nuo "pažadėto rojaus"—Neverta kalėjime pūti . . . Niekad nepamatysi žmonos . . ." Bet tokių lepšiu—saulėlė. Kas suklupdavo—suklupdavo tardymo pradžioje. 7 metus buvau už grotų tik bendroje kameroje. Vis su 25-33 vyrais. Visi netekę 5-10-15 metų. Ir nė vienas jų nenusilenkė fašistų diktatoriui. Ne vienas! Jais gali ir nūnai pasididžiuoti.

Taigi suimtieji, kaip savo širdį, kaip savo aki saugojo pagrindžio veiklos paslaptis. Pokalbių,

susirinkimų neužrašydavo. Laiškus rašydavo kitam draugui "alegoriškai." Gavė—ir tuos sunaikindavo. Tokios konspiracijos prisilaikydavo ir politiniai kaliniai. Na ir aš 7 metus prisilaukiau tos taisyklės. Štai 1933 m. lapkritį Zarasų kalėjime iš 13 draugių gavau 4 laiškus. Nūnai jų žodžius bet kuris istorikas mieliausiai perkeltų į savo knygą. Nes juose atsispindėjo tų moterų skaisiti sąžinė, meilė Lietuvai, nuostabus bičiuliškumas, švelnumas. Tuoj "sudėjau" "eilėraštį" "Sesės už grotų". Pasiuntė slaptai pagrindininkams. Deja, jau nebuvo kur atspausdinti. Nes "Balsas" jau Vokietijoje negalėjo švystelėti.

1936 m. birželį—gruodį iš J. Garelio gavau 5 laiškus. Jis nuoširdžiai atsiliepė apie S. Nėrį, P. Cvirką, A. Venclovą. Būčiau dabar labai laimingas, jei tų jo laiškų netekę suplėšyti . . . 1938-1939 m. KSDK—moterų skyriuje leido savo dieneles studentė Š Klipaitė. Jai parašiau 12 plačių laiškų. Juose pasisakiau apie rašytojus. Taip pat kas kalinę rinkau medžiagą apysakai apie revoliucionierę. Reikėjo ir šias eilutes sutrinti. Taip sunaikinau 40 laiškų iš kalinių.

1937 m. Guzevičius tamsias naktes leido kaimyninėje kameroje. Iš jo gavau penkis laiškus Klevo vardu. Juos dabar mokslininkė L. Lisenkaitė perkeltų į savo studiją apie jį. Deja, ir jo rašytinį žodį sunaikinau. Jis 1939 m. etiudus spausdino "Laisvėje." L. Lisenkaitė man rašo: "Iš jų matyti: A. Guzevičius buvo geras ir politikas."

Be galo daug naujo, įdomaus sužinojau iš kalinamų draugų. Jei 1933-1940 m. už grotų rašęs dienoraštį, jei kameros bičiulių dialogus perkėlęs į popierių, nūnai būtų įtaigi, nepakeičiama knyga! Iš jos žvelgtų didelio proto vyrai, moterys. Nerašiau. Nes draskytų. Taip pat ir dėl konspiracijos. Mano literatūriniame likime suvaidino didelį vaidmenį, kad ligi arešto mėgau kelti degančius klausimus. Bet už grotų pas nieką nieko nesiteiravau. Čia dėl konspiracijos perlenkiau lazda. Štai vienoje kameroje su A. Lifšicu išbuvau 5 metus. Iš jo sukaupiau įdomiausių faktų. Bet jei pas jį teiravėsi, tai būtų kita, didelė knyga, parašyta iš jo pasakojimų. Labai daug praradau, kad jam nekeldavau klausimų. Jis žinojo įdomiausias žmones. Pasirodo, 1932 m. pas jį pateko mano rankraščiai. Jie skirti revoliucinei spaudai. Pasirašiau J. Dainonis. Jei jis nežuves, tai pats parašęs knyga. Deja, su skausmu savo knygoje "Ažuolai nesitraukia" priminiau: šis taurus vyras paguldė galvą fronte.

Kai ką fašistai iškraipytai užrašydavo. 1939 m. birželį man į bylą įrašė: "Nubaustas už susirašinėjimą." Tiesa, perduodavau draugų laiškus kitiems. Tai labai rizikingas menas. Bet niekad nesugaudavo. O kaip turėjo užrašyti. Štai: "Nubaustas už tai, kad protestavo su KSDK politikaliniais prieš Klaipėdos pagrobimą." Draugai slaptai pasiuntė spaudai memorandumą. Jame pasmerkė Hitlerį, kad jis į savo kišenę įkišo uostamiestį. A. Guzevičius atspausdino. Draugai iš pradžių savo raštą siuntė per viršininką H. Šalkauską. Nepraleido. Nubaudė ir mano 35 bičiulius. Nubaudė žiauriausia kalėjimo bausme—"baudžiamąja grupe." Na be pridėdama maisto, be knygų, be ryšio su namiškiais mėnesiui . . .

Fašistai labai gabų pagrindininką vadino komisaru. O byloje suimtojo talentą pabrėždavo. Gal keista? Ne. Tautininkai samprotavo: juo kovotojas gabesnis, juo jis revoliucijai naudingesnis. Todėl tokį reikia ilgiau atitverti nuo barikadų, nuo liaudies. Negailėjo man talento

ir "mano" prokuroras, pulkininkas Z. Rudminas. Tvirtino: "Iš eilėraščių matyti, jis—karštas komunistinės spaudos bendradarbis." Beje, prokurorai savo kalbų irgi neregistravo. Atžymėdavo "kultūringai"—"Pasakė kalbą." Nes joje būdavo tiek burbulų, kad jie sprogdavo dar neišėję iš burnos . . .

Iš ko nūnai Lietuva sužino apie tai, ka reakcionieriai tada nuslėpdavo nuo liaudies? Iš gyvų liudininkų. Tie revoliucionieriai leidžia knygas. Gyvu žodžiu pasakoja apie kovotojų žygius. Kol nesirgau infarktais, per metus tokių susitikimų turėdavau 35-40. "Dėl ligos "nešnekėjau į liaudį." Šį pavasarį pamėginau. Kauno teatre šimtams klausytojų atskleidžiau kalintų vyrų ir moterų žygius. Buvo malonu—klausytojai nuoširdžiai sutiko. Lietuva būtų susilaukusi labai įdomius raštus iš K. Poželos, J. Garelio, I. Meskupo, A. Lifšico ir dešimties kitų pagrindininkų. Deja, jie sudegė klasinių mūšių ugnį. Tik tą sielvartą kiek sumažina tai, kad jie lyg saulė šviečia mano amžininkams.

VYTAUTAS VITKŪNAS

MANO MEILĖ

Esi kasdienė, paprasta —
Kaip žemė, oras, kaip vanduo,
Ilgai ieškota, surasta,
Tikruoju šaukiama vardu.

Vien tokią aš tavo myliu.
Lyg vėjo pasaką laukuos. . .
Su dangumi akių giliu
Ir su pavasariu plaukuos.

Sustot akimirką meldžiu —
Dar pasvajokime abu.
Po saulės kupinu medžiu
Diona parimus. Nesvarbu,

Kokia jinai. Žinau — viena
Iš tūkstančio šviesių, gerų,
Kai tu it šienpjovio daina
Prie durų lauki atvirų.

GYVENIMO GEISMAS

Pasiilgstu kalbos aš senolių beržų,
Kiaurą vasarą verkiančių gluosnių;
Tik trumpėjant dienoms, tik vėliau, pamažu
Gluosniams ašaras vėjai nušluosto.

Zalio kaimo tyła, žilo miško balsai
Mane lydi ir dieną, ir naktį.
Jų nefekčiau staiga. . . Negyvenčiau visai —
Argi verta tada širdžiai plakti?

Netiesa! Aš gyvenčiau, nors būtų sunku,
Ir jau niekam tikrai nesilenkčiau.
Aš gyvenčiau dėl tavo giedrųjų akių,
Kasdienybės numindžiuoto slenkščio.

Aš gyvenčiau dėl viso pasaulio žmonių,
Dėl geriausių draugų, gal ir priešų.
Aš gyvenčiau todėl, kad lig šiol gyvenu,
Į gyvenimą taip įsirėžęs.

Knyga kaip mokytojas ir gyvenimo palydovas

HENRIKAS VENCEVIČIUS

Rūpesčiai dėl knygos

Šiandieninėje Tarybų Lietuvoje knyga žmogų lydi kiekviename žingsnyje. Mokslų keliuose ir darbe, poilsyje ir šventėse.

Iškilmingomis progomis vaikų darželiuose auklėtojos mažyliams dovanoja spalvingas knyges. Su koku džiaugsmu vaikučiai grįžta į namus ir pasididžiuodami tėveliams rodo paveikslėlius. Jų jaunose širdutėse pamažu kaupiasi meilė knygai.

Mūsuose gimtadienio ar kita atmintina proga artimam žmogui, draugui ar pažįstamui dovanojant vertingą knygą jam suteiksi daugelį valandų džiaugsmo. Panašios dovanos tampa vis įprastesnės ir virsta tradicija.

Daugelis šeimų kaupia savo asmenines bibliotekas. Jas rasi mokytojų ir inžinierių, kitų kūrybinių darbuotojų, kuriems knyga kasdieninio darbo pagalbininkas, butuose. Asmenines bibliotekas pamatysi darbininkų ir kolūkiečių butuose. Jiems knyga taip pat padeda prasmingiau gyventi, kultūringai praleisti laisvalaikį. Knyga tapo Lietuvos gyventojų mokytojas ir gyvenimo palydovas. Kiekvienam atviros durys į gausias bibliotekas, kurių lentynose skaitytojo laukia tūkstančiai vertingų kūrinių. Ir respublikos gyventojai dosniai naudojami bibliotekų paslaugomis.

Dabartinis požiūris į knygą savaime neatsirado. Tai ilgamečio Komunistų partijos ir kitų visuomeninių organizacijų auklėjamojo darbo vaisius, didžiū socializmo laimėjimų įtaka.

Knygnai (knygų parduotuvės. Red.)—viena labiausiai lankomų vietų. Čia sutiksi jauna ir sena, darbininka, moksleivį ir mokslininką. Ypač gausiai lankomi Vilniaus knygynai. Apart sostinės gyventojų čia kasdien užsuka šimtai svečių iš kitų miestų ir rajonų, respublikų. Neatsitiktinai Vilniuje parduodama ketvirtadalis visų Lietuvoje parduotų knygų. Tačiau ne vien tai apsprendžia Vilniaus knygynų darbą.

— Šiandien nėra sunku parduoti grožinės literatūros knygas. Jos turi didelę paklausą,— man pasakojo Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų Komiteto Pirmininko pavaduotojas Mykolas Požarskas.

— Kas būdinga vilniečiams knygynų darbuotojams? Paprastai knygynas buvo įprastinės prekybos taškas, tarpininkas tarp leidyklų ir skaitytojų. O vilniečiai peržengė šią ribą. Jų darbe susikaupė nemaža vertingų pradų . . .

L. Giros gatvėje yra Vilniaus Centrinio knygyno direkcija. Nikolajus Gudanečas jau keletas metų vadovauja visiems Vilniaus knygynams. Virš dvidešimt metų jis dirbo Kultūros ministerijos leidyklų ir poligrafijos pramonės valdyboje leidyklų skyriaus viršininku. Apie 27 metus pažįstu šį energingą ir nuoširdų žmogų. Buržuazinės valdžios valdymo metais gimtose Raseinių apylinkėse dalyvavo revoliuciniame judėjime, o karo metais kovėsi Tarybinės Armijos 16-oje Lietuviškoje divizijoje, du kartus buvo sunkiai sužeistas. Kitas gal seniai mėgautusi pelnytu poilsiu, o Nikolajus kupinas nauju sumanymu ir darbų.

Draugiškame pokalbyje Gudanečas pasakė:

— Norime, kad Vilniaus knygynai būtų ne vien prekybos imonėmis, bet savo išvaizda ir darbu tikrais kultūros židiniais . . .

Vilniuje 27 knygynai. Direkcijai priklauso ir knygynas Nemenčinės miestelyje. O prekybos kolektyvas nedidelis.

Paprasčiau Nikolajaus Gudanečą plačiau pasakoti apie knygynų darbą, ryšius su skaitytojais ir rašytojais.

Kokie Vilniaus knygynai šiais metais gavo naujas patalpas?

Sostinės gyventojų tarpe labai populiarus prenumeruojamų leidinių knygynas. Štai šiais metais šis knygynas buvo perkeltas į naujas patogias patalpas, Raudonosios Armijos gatvėje. Čia visų dėmesį interjere patraukia skulptūrinė kompozicija, vaizduojanti lietuviškos knygos pradininką Martyną Mažvydą. Skulptorius Kazys Kisielis pagal prof. Kosto Korsako aprašymą sukūrė Mažvydo atvaizdą. Tai pirmas Mažvydo portretas istorijoje.

Gorkio gatvėje įrengtas "Versmės" knygynas, kuris propaguoja TSRS tautų literatūrą.

Gerą dovaną gavo Nemenčinės gyventojai. Naujame name įrengtas modernus knygynas.

Ruošiamės Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejui. Universitete baigiamie įrengti knygy-ną. Šio knygy no lubos bus papuoštos fresko-mis, vaizduojančiomis lietuvių literatūros klasi-kus, pirmuosius universiteto rektorius, Knygy-ne bus galima gauti ir universiteto leidžiamas knygas.

Keletą žodžių apie geriausius knygynų darbuotojus

Stambiausiam miesto knygy nui vadovauja mano pavaduotojas Algirdas Romančiukas. Tai knygy prekybos veteranas, energingas ir su-manus darbuotojas.

Puikiai dirba Darbo Raudonosios Vėliavos ordinu apdovanota prenumeruojamų leidinių knygy no vedėja Marija Rozovskaja.

1977 m. "Garbės ženkl o" ordinu buvo apdova-nota "Minties" knygy no vyr. pardavėja F. Meiliukštienė.

Girdėjau apie Jūsų vertingą iniciatyvą orga-nizuojant kasmetinius konkursus geriausios pardavėjos vardui.

Knygy no pardavėja yra prekybos darbuoto-ja. Tačiau ji privalo kartu būti ir kultūros darbuotoja, gerai žinanti mūsų ir užsienio lite-ratūrą, rašytojus. Tai, mūsų nuomone, neblo-gai padeda išaiškinti kasmetiniai konkursai, kuriuose dalyvauja visos pardavėjos.

Konkurso salygo se 32 klausimai. Pardavėjos privalo žinoti kokios knygos turi išeiti iš spau-dos artimiausiu laiku, kam ir už ką buvo suteiktos Lenino premijos literatūros ir meno srityje, papasakoti apie naujų knygy no autorius, naujuosius vertimus, įžymesnes Vilniaus litera-tūrinės vietas ir t. t.

Konkursas vyksta dviems turai. Pradžioje knygy nuose, o paskui knygy nuose, visuomenei dalyvaujant. Pasakysiu, darbuotojai konkursui stropiai ruošiasi.

Šiuo metu konkurse pirmą vietą iškovojo centrinio knygy no vyr. pardavėja Danutė Jase-vičiūtė ir knygy no Nr. 17 vyr. pardavėja Jani-na Maciulevičiūtė.

L. Girios gatvėje yra "Draugystės" knygy-nas. Ką galima būtų pasakyti apie šio knygy no darbą?

Tai specialus socialistinių kraštų literatūros knygy nas. Jame galima įsigyti daugelį Lenkijos Liaudies Respublikoje, Vokietijos Demokrati-nėje Respublikoje ir kitur išleistų knygy no.

Kiekvienais metais knygy nas organizuoja vo-

kiečių ir lenkų literatūros dešimtadienius. At-vyksta vokiečių ir lenkų leidyklų, knygy preky-bos atstovai.

Mokantieji užsienio kalbas mūsų knygy nuose įsigija daug knygy no. Maskvos centrinės leidyk-los mums prisiunčia knygy no, anglų, prancūzų, vokiečių, ispanų, žydų ir kitomis kalbomis.

Dažnai mano pažįstami skundžiasi negalį gau-ti vienos ar kitos naujai išleistos knygos. Kuo tai paaiškinti?

Grožinės literatūros knygos dabar išperka-mos labai greit. Kartais net per kelias valan-das. O juk knygy no tiražai tikrai nemaži. Leidybi-nio darbo apimtis nuolat didėja: dabar knygy no išleidžiama daugiau kaip dešimt kartų pavadi-nimais ir daugiau kaip penkis kartus didesniais tiražais negu pokario metais. Apie tai kalba ir knygy prekybos sostinėje skaičiai. Per devintą penkmetį knygy no pardavimas padidėjo 837 tūkstančiais rublių. Jei 1976 m. Vilniaus knygy nai knygy no pardavė už 2,950 tūkstančių, tai 1977 m. ši suma buvo viršyta beveik 500 tūkstančių rublių.

Išaugo žmonių kultūra daugelys šeimų suda-rinėja bibliotekas, o leidyklos ir poligrafijos bazė nespėja patenkinti visų norus . . .

Mūsų pokalbį pertraukė sekretorė.

— Atėjo poetas Jonas Graičiūnas . . .

Pas Gudanečą atėjęs poetas ir vertėjas Jonas Graičiūnas šiltai pasisveikino ir įteikė savo eilėraščių knygy nutę "Vilniaus kontraforsai." Gu-danecas mus supažindino. Vyresniosios kartos poetas eilėraščius pradėjo spausdinti 1923 m. Prieš keletą metų išleido eilėraščių knygy ną "Sa-lėlydzio freskos," daug vertė. 1971 m. išėjo jo išverstas gruzinų literatūros šedevras—Š. Rus-tavelio "Karžygys tigro kailiu."

Dabar įteiktoje knygy nutėje Jonas Graičiūnas užrašė:

"Labai gerbiamam Nikolajui Gudanečui

Priimkite atminimui drauge su mano nuošir-džiais linkėjimais Jums ir Jūsų šeimai.

Telydi Jus didžiausias Žemės Gėris—Žmonių Meilė."

Vėliau Gudanečas man parodė daugelio žino-mu Lietuvos rašytoju ir poetu dovanotas kny-gas su šiltais ir nuoširdžiais užrašais.

Jau kuris metas Vilniaus knygy nai organi-zuoja skaitytoju susitikimus su rašytojais. Ru-deniop gausus susitikimas įvyko Jaunimo sode, neseniai "Žinijos" draugijoje Justas Paleckis

BŪKIT LAIMINGOS

Bronius MACKEVIČIUS

Sako,
 Kariai atakoje suklupe,
 Kraujuodami,
 Netekdami jėgų,
 Paskutiniu iškvėpimu
 Iš lūpų
 Vardus išspaudžia
 Moterų brangių.
 Vaidenas jiems
 Gal motinos, gal seserys,
 Gal mylimos,
 Lydėjusios karan...
 Aš tuo tikiu,
 Nes visos skaidrios vasaros
 Su jų vardu
 Lig šiolei siejas man.
 Jos — ir lopšinėj
 Virš karklinės lingės,
 Ir svajose kareiviškos nakties,
 Ir šilumoj
 Švelnios mažytės rankos,
 Nelaimėj
 Uždėtos man ant peties.
 O, moterys!
 O, geros tėjos mūsų,
 Pasėję tiek saulėtekių širdy!
 Atleiskite,
 Jei klystkelius savuosiuos
 Nebuvom kartais
 Jūsų mes verti.
 Daug šimtmečių
 Jus laužė vetros baisios,
 O jūs nevytot,
 Leidote lapus.

O jūs, kaip sakoma,
 Pečiais savais
 Parėmę,
 Laikėt lūšņu tris kampus.
 Ne! Neišklaidė jūsų meilės
 Vargas,
 Paklupdęs jus prie griekių,
 Ant vagos...
 Ir aš džiaugiuos,
 Kad šiandien jūs — ne vergės,
 O šeiminkės
 Tėviškės brangios.
 Vaivorykšte žėruoja jūsų kelias
 Per Spalio saulės
 Šildomas žemes.
 Nuo jūsų rankų
 Kaip balandžiai kelias
 Darbai,
 Verti poemos ir sakmės!
 Angelinų,
 Margyčių,
 Tereškovių
 Taurumo ir ereliškos širdies,
 Ir visko,
 Ką jūs davėte tikrovei,
 Džokondos ir Džiuljetos
 Pavydės!
 Tad būkite laimingos,
 Draugės miclos —
 Šimtai mamų, žmonių ir seserų!
 Už grožį,
 Meilę,
 Jūsų didžių sielą
 Žemai lenkiuos
 Ir — ačiū! — jums tariu.

skaitė savo eiles, papasakojo apie ateities planus.

Gamyklose, mokyklose įvairiose įstaigose, knygynų iniciatyva lankėsi rašytojai Juozas Baltušis, Algimantas Zurbas, poetai Bronius Mackevičius, daugelis kitų. Skaitytojams skaitė savo kūrinius. Tuo pat metu galima buvo išgyti atvykusių autorių knygų, gauti autografus.

— Sostinės rašytojai dažni svečiai mūsų knygynuose, — sako Nikolajus Gudanečas.

— Jie mūsų prašymu neatsisako nuvykti į skaitytojų darbavietes ir ten nuoširdžiai pasikalbėti. Knygynai privalo ne tik prekiauti knygomis, bet ir propaguoti literatūrą, padėti skaitytojams susipažinti su jos kūrėjais.

Teisingi žodžiai!

S. POVILAIČIO piešinys

Dapšių paslaptis

[Istorinė legenda]

VINCAS LAURAITIS

Istorijos mokslų kandidatas

Skaitytojui pateikiama legenda parašyta remiantis istoriniais faktais ir senelių pasakojimais.

Žemaitijoje, Mažeikių rajone, Dapšių kaime, vaizdingoje Varduvos, Gūžės ir Dubulio upelių santakoje, dunkso Alkos kalnas. Netoli Alkakalnio yra senkapiai. Šalia senkapių kadaise buvo trys apskritos kalvelės, pakraščiais apdėtos akmenimis. Vietiniai gyventojai, kasinėdami kalveles, rado keletą akmeninių kirvukų, surūdijusių ginklų, pelenų ir puodų šukių. Ilgainiui kalvelės buvo sulygintos, žemė suarta.

Kadaise pro Alkakalnį ėjo kelias, o Varduvoje buvo brasta, vadinama "Alkos brasta." Prie brastos guli plokščias akmuo su šešiais apskritimais. Pasak legendos, kunigaikščio Kęstučio bajorai, medžiodami aplinkiniuose miškuose, čia nušovė šešis vilkus. Ant Alkakalnio žvėris sudeginę Perkūno garbei, o akmenyje iškalė šešis ženklus.

Alkos kalno pietinėje dalyje yra įdubimas. Archeologai, kasinėdami įdubimą, rado pelenų ir anglių sluoksnį. Spėjama, kad toje vietoje buvęs pagonių šventovės aukuras.

1413 m. kartu su visa Žemaitija buvo apkrikštyti ir prie Varduvos, Gūžės ir Dubulio upelių gyvenę žemaičiai. Alkakalnyje buvo išgriautas aukuras ir užgesinta amžinoji ugnis. Papėdėje nukirsti šventi ažuolai.

☆ ☆ ☆

Garma, kunkuliuoja žemaičių žeme Varduvos, Gūžės ir Dubulio upeliai. Vietomis braunasi siaurute vaga tarp vos nesusisiekiančių krantų, pristabdydami savo lėkimą. O ten, kur krantai, tartum susipykę, nutolsta vienas nuo kito per gero šuolio ar net dviejų nuotolį, bangelės ritasi vikriau, greičiau neša įkritisius beržų ar žilvyčių lapus, kol vėl vaga ima siaurėti ir rodosi, kad abu upeliūkščio krantai ims ir susiglaus suartėje.

Pradžioje ir kurį laiką kiekvienas upelis bėga savo keliu ir tik Dapšių kaimo apylinkėse susitinka visi trys vienas su kitu ir, užbaigę individualų kelionės būdą, sulieję savo vandenį į Varduva, jau telieki vis labiau mažėjančia jos dalele, kuri su laiku pranyksta ir toliau teka jau tik kaip Varduva.

Šių staiga kaktomušomis susidūrusių upelių santakoje dunkso Alkos kalnas. Tylus, susitraukęs savin, krūmokšniais ir medžiais pasidabinęs, apsuptas pievų žalumos, kuri vasarą apsiberia margaspalviais žiedais. Iš vienos pusės, lyg ieškodami prieglobsčio, prie kalno atšlaitės priglūdo senkapiai. Tačiau ir tai dar nebuvo viskas, ką sutalpino savyje trijų upelių santaka. Už senkapių, kaip pasakojo prieš kelis dešimtmečius dar gyvenę kaimo karštinčiai, kažkada, jiems dar atmenamais laikais, stūksojė viena šalia kitos trys apskritos kalvelės. Nedidukės, tačiau įsimintinos. Kažkieno rankos, kadaise sunešę iš apylinkės laukų pilkuosius akmenis, apdėliojo jais kiekvieną kalvelę.

Sklidę Dapšiuose gandai, kad dar "batiuškos" Aleksandro kažkurio tai laikais vietiniai gyventojai Daubaris, Petkinis, Paderinskis, Januška ir kiti, knaisiodamiesi tose kalvelėse ir ieškodami užkeiktų pinigų, teradę tik keletą grubaus darbo akmeninių kirvukų, pelenų, net nepakeitusių savo spalvos. Januška, jau plikomis rankomis kapstydamasis, ištraukė keletą puodo šukių, su kažkokio ornamento žymėmis. Manydamas, kad kaip tik tokiuose puoduose ir tegalėjęs būti slepiamas auksas, rausęsis dar giliau, dar plačiau į šalis lėkė kalveles dengusių velėnų gabalai, tačiau apart surūdijusios kardo nuolaužos, taip nieko daugiau ir nepešęs.

Vėliau išardytos kalvelės tarsi susmego į žemes. Kito šimtmečio valstiečiai užarė jas ir liko jos tik žmonių legendose ir padavimuose, leidžiančiuose spėlioti apie seniai seniai šiose

vietose gyvenusius protėvius. Gal tų pačių dapšiečių tolimus gentainius . . .

☆ ☆ ☆

Kadise pro Alkakalnį vingiavo kelias, kuriuo iš pietvakarių į šiaurę ir šiaurės rytus risnojo įvairiaspalviai arklėkai, girgždindami paskui save įvairių prekių prikrautas vežėčias. Kaimiečiai sulaukdavę tokių svečių sykį ar du per metus, nusipirkdavę druskos, nepaprastai brangios geležies. Moterys po tokių atsilankymų savo kraitines skrynias papildydavo svetim krašto spalvotais kaspinais, skarelėmis, žibančio metalo sagėmis, koralų karoliais ir įvairiausių formų auskarais.

Šito kelio taip pat nebeliko. Kažkuris iš kaimiečių pasijuto per maža turis ariamos žemės ir padidino jos plotą užardamas kelią, kaip ir kalveles. Paskui tai padarė kitas, trečias ir . . . nebeliko kelio, tik atsiminimas apie jį.

Senis Saltuška pasakodavęs, kad dar prieš gera šimtmetį Varduvoje, netoli Alkakalnio buvusi brasta, tuo pačiu Alkos vardu ir vadinama. Vieni pasakodavę, kad šalia brastos jau nuo neatmenamų laikų gulįs plokščias akmuo, ženklina jos pradžia. Kas to nežinojęs, brisdavęs kur pakliuvo, o pavasario polaidžio metu ne vienas drasuolis ir galą gavęs, bemėgindamas perbristi Varduva. Dingdavo sukuryje taip ir nepasiekęs antro kranto.

Gal būt šis neaiškiais ženklais atžymėtas akmuo kažkam ir rodes tinkamiausią perbridimui vietą, tačiau kiti pasakodavo . . .

☆ ☆ ☆

Seniai tai buvę . . . Tankios ir neperžengiamos ošę toje vietoje girios keturioliktame amžiuje. Tankumynėse pilna buvę laumių, miškinių, o Varduvos pakrantėse žmonės sutikdavę net patį Vandeni.

Kartą, sumušę per Nemuną prasiveržusias kryžioku gaujas, šiomis vietomis grįžo keli kunigaikščio Kėstučio bajorai. Miškas taip nepaprastai ošęs, o trys upeliai, bėgdami vienas prie kito, taip garsiai šnarėję ir kažką tai pasakoję, kad bajorai panorą pailsėti šioje nuostabioje vietoje, pamedžioti miškuose, supančiuose Alkos kalną.

Triūbydami ragais ir šūkaudami iš visų pusių, bajorai, varovų padedami, išvarę iš tankumynų į aikštelę prie kalno šešis pasišiausius ir iš pykčio ar baimės kalenančius dantimis vilkus.

— Na, kad pasisėkė, tai pasisėkė,—neva juokais, neva piktai pasakęs bajoras Lukša.— Jei taip briedį ar meškutę būtume sumedžioję,

puotautume čia sau prie laužo tris dienas ir naktis . . .

— Tau tik puotauti ir terūpi,—pertraukė senj Vikintas. Pagaliau, kokia gi puota be midaus . . . O, be to, dievui Perkūnui mes tai dar nepadėkujom už pergale . . .

Jam pritarė likusieji.

Ant kalno, po senu ažuolu visas aprūkęs dūmais tamsavo iš akmenų sukrautas aukuras. Ant jo dienos šviesoje nepastebima degė ugnis. Dūmai kvėpėjo miško ir laukų žolėmis, medumi ir dar kažkuo nepaaiškinamu.

Įsirežę bajorai ir jų tarnai, liedami devynis prakaitus vos užtempė už paskutinių kojų vilkus į kalną tik tik pramintu takučiu.

— Priimk, seneli, dievams auka,—nusilenkdamas kriviui pasakė senis Lukša ir pirmasis šalia aukuro padrėbė didžiulį negyvą vilką.— Įkurk ugnį, kad dūmai pakiltų iki pat dangaus ir Perkūnas įsitikintų, kad dėkingi esame jam už pagelbą, už tai, kad suvarėm kryžiokus Nemunan, gausybę jų paklojom girioj ir liūnuose. Tegu mato Rūstusis, kad nepamirštam jo ne tik nelaimėje, bet ir džiaugsmo valandą.

Vienas ant kito sukrito šeši negyvų vilkų kūnai. Išverstomis akimis ir iššieptais dantimis jie nebebuvo baisūs.

“Ka ten vilkai,—mąstė senasis Lukša, žvelgdamas kaip skaidriai išliepsnoja sausomis pušų šakomis ir eglišakiais pakuriamas laužas.— Kryžioakai daug baisesnį buvo ir tai įveikėm . . .”

Kai ėmė linksmai degti stori sakoti rąstai, bajorai sukrovė ant jų visą medžioklės laimikį ir tik dabar pasijuto nepaprastai pavargę ir alkani.

Alkakalnio krivis pasidalino su kariais savo kukliomis atsargomis ir pasiūlė jiems drąsiai migti po senais skarotais ažuolais.

— Aš pats visą naktį saugosiu šventąją ugnį. Tegu dievas Perkūnas siunčia jums ramų miegą po dienos darbo ir padėkos jam.

Jau visi buvo beužmiega, kai, kilstelėjęs nuo kailinio apsiausto, Lukša garsiai kreipėsi į krivį:

— Sakyk, senasis dievų tarne, ar neatsirastų kur nors apylinkėj stipraus milžino . . . ?

— Kam jis tau,—sujudo bendražygiai.

— Reikia įamžinti šią dieną,—paaiškino senasis bajoras Lukša.—Matėte, palei brastą krante guli didelis plokščias akmuo. Reikia atžymėti jame mūsų garbingą žygį ir šios dienos medžioklę, už kurios sėkmingą baigmę paaukojome šešis vilkus . . .

Senis krivis dar kartą liepė visiems ramiai

gulti, žadėdamas auštant pristatyti žmogų, turintį tvirtas rankas, priverčiančias prabilti akmenis.

Buvo šilta ir tyli vasaros naktis. Gilioje padangėje išplaukė didelis mėnuo. Suspindėjęsios žvaigždės mirksėjo tyrame Varduvos vandenyje. Aplinkui kvepėjo medžiai ir gėlės.

Nurimo miškas, nutilo paukščiai ir žvirbliai. Palikęs miegančius bajorus ir prie aukuro būdinčias vaidilutes, krivis vidurnaktyje kažkur dingo . . .

Pirmieji saulės spinduliai tik tik auksino aukščiausiųjų pušų viršūnes, kai kietai sumigušius bajorus prižadino monotoniški garsūs smūgiai. Visi, lyg pagal komandą, pašoko iš savo gultų ir griebėsi kardų, tačiau greit juos nuleido.

Alkakalnio aikštelės pačiame krašte, kur stovėjo aukuras ir nuo kurio dar driekėsi žemyn siauras takutis, drobiniais ilgais rūbais apsivilkęs stovėjo krivis ir žiūrėjo žemyn, iš kur sklido vienodi duslūs smūgiai.

Vienas kitą pralenkdami, pasileido pakalnėn žemyn bajorai. Ten, kur buvo nukreiptas krivio žvilgsnis.

Kai jie suplukę ir uždusę prilėkė prie plokščiojo akmens Varduvos pakrantėje, smūgiai staiga nutilo ir prieš juos atsistojo visai nedidukas, kupron susimetęs žmogutis. Apsivilkęs vos ne kelius siekiančiais storais nebalto lino marškiniais, ilgais žilsterėjusiais plaukais ir tankia garbanota barzda. Vienoje rankoje jis laikė savo didžiausią turtą—geležinį storą strypą, antroje—sunkų akmeninį kūjį. Vienintelė kairioji senio akis nemirksėdama žiūrėjo į jį apsupusius bajorus. Šie gi—taip pat stovėjo lyg suakmenėję, nei vienas taip ir neišdrisęs prabilti.

Pagaliau vienaakis senis vėl pasilenkė prie akmens, kuriame jau ryškėjo trijų iškalto duobių žymės, ir vėl ėmėsi darbo. Visas miškas, kiekvienas ažuolas ir pušis atmušdavo vis naujus ir naujus smūgius, tarsi sudrebėdami nuo kiekvieno. Kartkartėmis senis atgalia ranka nusibraukdavo prakaitą, nubraukdavo atgal ant akių drimbančią žilą sruogą ir vėl imdavo smūgis vytis smūgį. Plieninis iešmas, iš viršaus plakamas akmenine bukojo kūjo puse, išrėžė ketvirtą, paskui penktą ir galiausiai—šeštąjį įdubimą.

—Viskas!—tik dabar sušuko Lukša.—Visi šeši vilkai . . .

Nuo jo balso iš visų artimiausiųjų medžių pakilo šarkos, strazdai, varnos, prtilo geniai ir metėsi į visas šalis.

—Viskas!—pritarė kiti bajorai, su nustebimu ir pasigėrėjimu žvelgdami į smulkutį akmenškaldį, kurio stiprios rankos tikrai priverė prabilti nebylų laukų akmenį.

—Visi, kas praeis pro jį, žinos, kad Perkūno garbei mes po laimėto mūsų sumedžiojome ir paaukojome šešis vilkus. Šeši įdubimai—šeši vilkai—džiūgavo Lukša.

—Sakyk, akmenškaldy, ko norėsi už darbą,—kreipėsi į jį Vikintas.

Vienaakis žvilgterėjo į bajorus, trūktelėjo vienu petim, paskui pažvelgė į krivį ir, nusilenkęs jam, pasuko tankynėn palei Gūžės upelį.

Liko tik legenda.

☆ ☆ ☆

Vėl ėjo metai . . .

1413-siais šių trijų upelių sandūroje būriavosi ir pusbalsiu tarpusavyje šnekučiavosi minia žmonių. Gaudė tartum avilyje. Į Varduvą brido po kelis ar keliolika aplinkinių Ruzgų, Juodeikiu, Dapšių, Kentaučių, Naudvarės ir kitų kaimų valstiečių. Stovėdamas krante naujojo dievo tarnas krikštijo tuo pačiu iš upelio pasemtu, tik jau pašventintu vandeniu subridusius vyrus ir moteris. Pavadinęs vieną moterišką būrį Onos vardu, jis mostelėjo ranka, ir jų vietą pakeitė vyrai, visu būriu tapę Jonais. Ir taip toliau, ir taip toliau.

Kiekvienam iš vandens brendančiam Jonui, Petruui ar Marijonai patarnautojas įteikdavo baltus drobinus marškinus.

Pagaliau ir kunigas, ir patarnautojas pastebėjo jau kelintą kartą iš vandens išbrendantį lyg ir tą patį meškos išdraskytą petim vyriškį, kuris, ramiai pasiėmęs baltinius, nuėjo prie dar nekrikštytųjų. Va, ši moteris su karpa ant nosies, taip pat lyg ir ne pirmą kartą brenda iš vandens. Krikštytojais ėmė stebėti . . . Štai ir vėl ta pati su karpa . . . Ir tas pats su randais petyje . . .

Šį kartą abu įtariamieji nebegavo priemokos už krikštą.

Sekančią dieną, susimetę į būrelius dapšikiai gyrėsi kiek kuris prisirinkęs marškinų.

—Man iki mirties užteks,—burbtelėjo raudotu petimi vyriškis.—Visus trylika išlupau . . .

☆ ☆ ☆

Sunkiai pergyveno žemaičiai savo šventų vietų išniekinimą. Pačiam kunigui teko užpilti ant aukuro šventąją ugnį gelda iš Varduvos atneštu vandeniu. Niekas iš kaimiečių taip ir neišdrįso to padaryti net už papildomai siūlomus marškinus. Veltui naujojo dievo tarnas kažką nesuprantama kalba šūkavo ir grasino,

bruko į rankas kirvius. Šie naujai pakrikštytieji stovėjo nejudėdami. Tik kai neištveręs kunigas pats nutvėrė kirvį ir ėmė juo kirsti aukurą saugojusį ažuolą, darydamas jame gyvas žaizdas, minia sujudėjo, grėsmingai ėmė artėti, tačiau sustojo pusračiu. Juos sulaukė gal būt šiuo metu paaiškėjęs Perkūno bejėgiškumas, o gal ir dovanos už jo išdavystę. Kiekvienas kirvio smūgis žalojo ažuolą ir naujų krikščionių širdis. Vargu ar jie būtų priėmę dovanas, jei būtų nujautę ko už tai iš jų bus pareikalauta: atsizadėti įprasto ir mielo dėl kažko naujo ir nesuprantamo . . .

O šventoji ugnis degė . . . Ilgai degė . . . Ir ant išgriauto aukuro Alkakalnyje (juk negalėjo vienuoliai ir kunigai nuolat ten eiti sargybą), ir kitose žemaičių girių tankynėse . . . Visą šimtmetį ir dar daugiau ji degė žmonių širdyse. Slopinama, persekiojama, gesinama, bet degė. O tai vertė naujojo dievo apaštalus budėti.

☆ ☆ ☆

Sešioliktojo amžiaus pradžioje gandai apie žemaičių pagoniškus aukurus vienas po kito ėmė pasiekti vyskupijos kuriją. Niekuo nebepasitikėdamas, kelionėn susiruošė pats vyskupas. Jis lankė paeiliui nuošalesnes, labai įtartinas parapijas, landžiojo į kiekvieną krūmą, sustabdymas karieta, jei tik savo jautria nosimi užuosdavo dūmo kvapą.

Atvyko jis ir į Dapšių apylinkes. Jau iš tolo vakaro prieblandoje, jis pastebėjo nuo Alkakalnio į dangų kylant balsvą dūmų juostelę. Kažkieno "nematomos" rankos neleido užgesti ugnei ant atstatyto aukuro, nors krivio nebebuvo. Niekas nieko lyg ir nematydavo, o ugnis degė, dūmai kildavo virš medžių viršūnių.

Vyskupas pareikalavo, kad apylinkės dvarininkai griežtai baustų baudžiauninkus, nesilaikančius katalikiško tikėjimo. Dvarininkai prisiekinėjo, statė sargybas iš tų pačių baudžiauninkų, bet ugnis vėl ir vėl įsidegdavo iš naujo. Slaptais takeliais kopdavo į kalną valstiečiai ir, apsižvalgę, užmesdavo ant begėstančio aukuro sausulių, užmesdavo saują naujo derliaus grūdų, džiovinto kadugio ar sudžiūvusių laukų ir darželio gėlių.

Ir vis tik, jėzuitams vadovaujant, nugalėjo naujasis dievas, bet jis buvo bejėgis išbraukti iš žmonių gyvenimo visas senąsias tradicijas, nors už tai pateikė begalę nauju.

☆ ☆ ☆

Devynioliktame amžiuje, kasmet Joninių naktį, Alkakalnyje susirinę valstiečiai ir vėl degino ugnį, jaunimas ieškojo paparčio žiedo ir leido į Varduvos, Gūžės ir Dubulio upelius merginų rankomis nupintus vainikus iš lauko žiedu. Naujasis dievas tūnodavo užsidaręs bažnyčiose ar parymęs pakelėse smūtkelių pavidalu, vis labiau įleisdamas šaknis žemaičių širdyse. Tačiau tą dieną, kai vasara pasiekdavo savo viršukalnę, atgimdavo senieji Alkakalnio dievai, nes legendų gijomis jie eidavo iš kartos į kartą.

Vienoje iš Alkakalnyje vykusių Joninių švenčių dalyvavo ir tuo metu Laižuvoje kunigavęs poetas Antanas Vienažindys, kuris sugebėjo isilieti į minią, tapti jos dalimi, ir, pats to nejausdamas, atiduoti pagarbą kartu su visais, buvusiu dievų atminimui.

Alkakalnis tebestovi ir šiandien . . . Nebėra aukuro . . . Ir pats kalnas lyg žemesniu pasidaręs . . . Ir ažuolų neliko. O legendos tebegyvos. Ir ju net ir būsimai jūrai neužlieti.

Ateiki prie upelio

ELENA GEDVILAITĖ-RAPKAUSKIENĖ

Tu neieškok manęs, kur aukso rėmuos užgožti laurų lapų žmonės dus.

Ir neieškok tenai, kur mėnesienos dangoraižių suspaustos ankštos bus.

Tu neieškok manęs kur aukštos mėnės, ne man garbė ir garbinti ne man.

Ir neieškok su tais, kam iš kišenės rieškučiom, jei tik nori, auksą semk.

Tu neieškok manęs, kur aidi ragas pačių žmonių medžioklę skelbdamas karu,

ir neieškok kada garuojantis pyragas ant balto stalo tarps, pasaldintas melu.

Tu neieškok manęs, kur puošnūs žodžiai visuos kampuos, tik ne širdy skambės. Nė ten, kur liežuvautojos apšmeižti godžios kaltes iš panagių ištrauktas pastebės.

Bet jeigu panorėsi mane tikrai surasti, ateiki prie upelio po krūmais takeliu. Tenai aš plaunu kojas, tenai aš plaunu dvasią ir ieškau horizontuos nežinomų kelių.

Izolda LAURINČIUKAITĖ • NOVELĖ

baltųjų karalienė

— Pagaliau,— Kazys plačiai atvėrė duris.— Tuoju muš dvyliktą, o tavęs vis nėra.

Simas tylėdamas įėjo į svetainę ir susmuko senoviškame krėsele. Iš paskos murmėdamas įslinko Kazys.

— Tuoju muš dvyliktą, ar nematai! Šachmatų jau seniai išdėsčiau, bet negaliu gi pats su savimi lošti. Patys su savimi lošia tik genijai, suprantai! O aš tavęs laikiu. Kiekvieną vakarą laikiu, o tu visada vėluoji. Ir tikriausiai net nepagalvoji, kad aš jaudinuosi. Nes bijau, kad tu neateisi.

Simas sėdėjo apsuptas daugybės molinių dubenėlių, iš kurių kyšojo įvairiausios gėlės, ir stebėjo raudoniu nutviekstą draugo veidą.

— Ir palto niekuomet nenusivelki. Nė vieno kartelio. Gal bent šį vakarą... Sėdi, kaip mietą prarijęs, ir tyli. O aš laikiu, vis laikiu,— apmaudžiai sumosavęs rankomis, Kazys dingio duryse.

Kampe įkyriai fiksėjo laikrodys. Kazys jį prisukdavo kas rytą, bet rodyklių nenustatydavo, todėl jis visada rodė neteisingą laiką. Simas neramiai sujudėjo. Medinis krėslas atlošas skaudžiai rėmė nugarą. O laikrodys atkakliai skaičiavo minutes, ir jų susirinko tokia gausybė, kad jos netilpo kambaryje, veržėsi pro langus, pro duris... Simas išsigandęs užsimerkė. „Ir kam tie laikrodžiai reikalingi! Jie tik ištempia laiką arba suspaudžia jį į trapų kamuoliuką, kurio niekaip negali pagauti. Kaip ir savo šešėlio... Ir matai vien juokingus judesius...“

— Simai...— šalia stovėjo sumišęs Kazys,— gal pradėsime!

Simas abejingai linktelėjo galvą. Jie susėdo už nedidelio šachmatų staliuko prie išsikėtojusio fikuso.

— Reikia paskubėti,— šnekėjo Kazys, vis dirščiodamas į laikrodį,— nes partiją turime baigti dar šiandien. Būtinai! Tai bus mūsų devyni šimtai devyniasdešimt devintoji partija, jei neskaičiuosim tos...

Simas krūptelėjo.

— Devyni šimtai devyniasdešimt devintoji partija...— tęsė Kazys.— Dar nė vienos nesu pralošęs. Išskyrus... Nė vienos! O rytoj bus tūkstantoji. Jau rytoj. Ar suprantai, ką reiškia tūkstantis išloštų partijų! Ir nepamiršk, kad niekada nejudinu baltųjų karalienės. Niekada! Kazys suspaudė delne baltą šachmatų figūrą ir kažkam piktai grū-

mojo. Jo žvilgsnis šokinėjo nuo fikuso prie lango, nuo lango prie lempos, niekaip negalėdamas sustoti ties vienu daiktu.

— O kai aš laimėsiu tūkstantį partijų, kai aš laimėsiu jas visas iki vienos, tada...— jis perbraukė ranka per drėgną kaktą.— Na, pradėdam.

Simas lengviau atsikvėpė. Pagaliau jis vėl galės pasišnekėti su Marta, reikia tik nesijaudinti. Jis mechaniškai kilnojo juodas figūras, o akimis įdėmiai sekė baltųjų karalienę. Labai įdėmiai. Net nemirksėdamas. Tol, kol ji nenusišypsojo:

— Sveikas, Simai!

— Labas...

— Tai vėl žaidžiat šachmatais?

— Kaip matai...

— Ar dar nenusibodo!

— Tu pasirodai tik tada, kai...

— Žinau, žinau! Man malonu pasikalbėti su gyvu žmogumi. Jau tiek metų aš stypsau čia, tartum pririšta prie šio balto langelio. Norėčiau nueiti bent į kitą lentos galą, Kazys neleidžia... Net pėstininkai, ir tie pasistumia į priekį, o aš — karalienė — nepajudu.

— Tau liūdna!

— Kartais... Ypač rytais, kai suprantu, kad ir vėl visą dieną teks išbūti po nusenusių fikuso lapais. Bet, artėjant vakarui, liūdesys dingsta, nes žinau, kad sutemus pamatysiu jus abu ir pasijusiu lyg senais gerais laikais. Ir vėl mes svarstysime, kurios kaltės išperkamos, o kurios — ne, ir nuspręsimė, kad Dantė buvo teisus, devintajame pragaro rate laikydamas išdavikus.

Simas neramiai sujudėjo.

— O aš jau niekuomet nepasijusiu kaip senais gerais laikais...

— Mielas Simai, tada ne aš paklydau kalnuose, tada tu paklydai... Ir iki šiol nerandi kelio atgal.

— Nereikia, nekalbėk!

— Ir Kazys paklydo... Mūsų geraširdis storulis Kazys niekaip negali sau atleisti vienos praloštos partijos. Simai, atsipeikėkite, kol dar nevēlu. Jūs nebemokate juoktis. O jei žmogus nesijuokia — jis miręs.

— Nustok...

— Tu nori, kad aš pasakyčiau: „Esi nekaltas, Simai“.

— Aš noriu tik pakalbėti su tavimi ir išgirsti tavo balsą. Daugiau nieko nenoriu,— Simas susimąstė.— Mes su Kaziu tarsis klampią balą aplenkiamo viską, kas susiję su praeitimi.

— Be reikalo. Gal palengvėtų, jei...

— Kiekvieną kartą, jį pamatęs, jaučiu neaiškią baimę. Juk jis nežino... Kaip vagis sėdžiu tamsioje svetainėje, pasiruošęs pabėgti, kai tik jis įspės tavo paslaptį.

— Tu esi bailys, Simai.

— Iš pradžių aš net neįtariau, kad Kaziu taip gyvybiškai būtinos tos šachmatų partijos. Eidavau pas jį todėl, kad pamatyčiau tave. Vėliau išsigandau: Kazys žaidžia įniršęs, tarsis kiekvieną kartą būtų sprendžiamas mūsų likimas. „Tūkstantį partijų už vieną,“ — nuolat kartoja jis. Po tūkstančio partijų aš turėsiu jam papasakoti...

— Bet tu delsi.

— Delsiu, nes vis tikiuosi, kad gal kas nors pasikeis.

— Todėl ir po tūkstančio partijų tu tylėsi.

— Aš tave mylėjau...

Baltųjų karalienė liūdnei nusišypsojo:

— Man būdavo taip smagu su jumis. Vakarais atsigulusi spėliodavau, kas malonaus įvyks rytoj. Ir kažkas įvykdavo, nes aš turėjau du nuostabius draugus. Kazys būdavo toks linksmas ir šnekus. Jis mokėdavo išsklaidyti visus rūpesčius kaip burtininkas. O tu išmokei mane tikėti žmonėmis, tikėti gyvenimu.

— Dieve...

— Nesisielok! Tu išduodi tik save. Todėl ir žuvai tu, o ne aš. Man tavęs gaila, Simai. Norėčiau tau padėti, bet negaliu, nes esu prikaustyta prie šito balto langelio...

Simui svaigo galva. Kaktą išmušė prakaitas. O baltųjų karalienė tyliai kalbėjo:

— Ar atmeni, kaip mes ginčijomės, kuris iš mūsų ilgiausiai gyvens? Nutarėme, kad vieną vėlyvą rudenį tu dingsi, nepalikdamas jokio pėdsako. O Kazys neištvers ir nuseks paskui, ieškodamas tavęs, ir liksiu aš viena tarp daugybės nepažįstamų žmonių, kurie stebėsis, kodėl aš taip anksti pražilau. Tą vakarą, grįžusi namo, aš verkiau, niekaip negalėdama suprasti, kodėl gi man lemta gyventi ilgiau negu jums. Tai buvo neteisinga ir nesąžininga. Ir tada aš pagalvojau, kad mes turime važiuoti į Kaukazą, įlipti į patį aukščiausią kalną ir ten, ant sniegu padengtos uolos, iškalti savo vardus: Marta, Kazys, Simas. Ir dar: Tegyvuoja draugystė! O po to jau niekas negalės mūsų išskirti, nes kas įrašyta akmenyje — nebeištrinsi. Deja, nežinojau, kad įrašai lieka tik įrašais.

— Nereikėjo liepti Kaziui tą kartą pralaimėti.

— O kodėl jūs nusprendėte, kad į kalnus kopsime dviese, o ne trise! Kodėl jūs taip nusprendėte!

— Marta, toliau gyventi trise buvo nebeįmanoma.

— Kai jūs pasakėte, kad su manimi važiuos tas, kas laimės šachmatų partiją, aš išgirdau, kaip dūžta mūsų draugystė. Aplink mus byrėjo žerincios šukės, bet mes jau buvome akli ir jų nematėme. O man norėjosi bėgti ir šaukti balsu, nes supratau, kad lauksiu tik vieno pergalės. Todėl tariu: „Esu baltųjų karalienė, ir manęs liesti negalima“.

— O baltaisiais lošė Kazys...

— Tos išdavystės aš neturėjau jėgų neįvykdyti.

— Mes visi įvykdėme po vieną išdavystę.

— Po vieną!

— Marta, aš gi nežinojau, pasukdamas atgal, kad jūs nebegrįšite. Jei būčiau bent nujautęs... Bet visos mano mintys sukosi tik apie vieną sakinį.

— Ar nenuostabu, kad vienas sakinytis kartais gali tiek daug nulemti! Juk aš tavęs prašiau: „Simai, kopiname kartu arba leidžiamės kartu“. O tu nusileidai vienas.

— Taip, bet prieš tai tu tarei: „Turiu prisipažinti... Myliu Kazį“. Krūtinėje pasidarė tuščia ir nyku. Atrodė, kad aplink dūlančios uolos slegia ne žemę, o mane. Dar minutė — ir būčiau sutraiškytas. Aš negirdėjau tavo prašymo, mačiau tik besiplečiančią tuštumą.

— Mano paslaptį pirmiausia turėjai sužinoti tu. Maniau, kartu nutarsime, ką toliau daryti.

- Tu kartais būni stebėtinai vaikiška.
- Tikriausiai. Bet kodėl žmonės taip dažnai dorumą palaiko vaikiškumu? Nejaugi mes iš dorumo išaugame kaip iš senų rūbų!
- Nežinau.
- Jei būtum panorėjęs, ši paslaptis liktų kalnuose.
- Jos aidas vis tiek persekiojė mus visą gyvenimą.
- Tave ir dabar persekioja. Tu neišsigelbėjai, Simai, tu pražuvai.
- Ir dar mane persekioja nuojauta, kad ir tu nesistengei išsigelbėti, nes mirei žymiai anksčiau. Mirei tą akimirką, kai aš nuėjau.
- Pamirškime tą sniego griūtį.— Baltųjų karalienė nusiėmė savo juodą karūną, ir juodos ašaros pabiro ant įvairiaspalvių langelių.— Sako, kad mirtis juoda. O iš tikrųjų, Simai, ji skaidri kaip vasaros lietus ir tyli kaip sniegas. Gal todėl aš jos neišsigandau.
- Simas suėmė rankomis galvą, ir Martos balsas staiga nutrūko.
- Laimėjau,— Kazys triukšmingai afsikvėpė.— Šiandien laimėjau ir rytoj laimėsiu.
- Jis paslėpė virpančias rankas.
- Nuo to laiko, Simai, mane kankina nemiga. Užmiegu tik išgėręs vaistų. Ir kiekvieną kartą sapnuoju ją. Nuo tada, kai tu sugrįžai vienas... O ji vis tokia pat jauna ir graži. Ir visada klausia: „Ar laimėjai!“ O kai aš linkteliu galvą, ji sako: „Ačiū tau, Kazy“. Ji man dėkoja! Ir man atrodo, kad tie prakeikti šachmatai užkerėti, kad dar ir dabar nuo jų kažkas priklauso ir kad mano pergalės Martai būtinos. Todėl negaliu pralaimėti, Simai. Negaliu! O atsibudęs bandau linksmai šypsotis. Bet šypsena — kaip lede išraižyta...
- Gal...
- Palauk,— pertraukė jį Kazys.— Turiu papasakoti... Kai buvau mažas, labai bijojau tamsos. Visą dieną neramiai laukdavau vakaro: ar užmigsiu! Man atrodė, kad aš nesveikas. Pavydėjau kitiems vaikams. Tada išmokau juoktis, kad būtų drąsiau. Kuo labiau bijojau, tuo garsiau juokiausi. Visi sakė, kad aš nepaprastai linksmas. O kai sutikau Martą, baimė išnyko. Juokiausi, nes buvau laimingas. Dabar baimė grįžo, o juokas dingo...
- Gal jau eisiu...
- Palauk, Simai, — skubiai tarė Kazys. — Turiu papasakoti. Kai Martos jau nebuvo, pradėjau skaičiuoti jos šypsenas, skirtas tau ir man. Pradėjau skaičiuoti jos žvilgsnius, skirtus tau ir man. Prisiminiau kiekvieną mūsų susitikimą, kiekvieną mūsų pokalbį... Visus jos žodžius prisiminiau ir galvojau: kam jie buvo skirti — tau ar man. Patikėk, Simai, tik kai ji žuvo. Tik tada. Laukdavau tavęs kiekvieną vakarą ir vis tikėjaisi, kad prasitarsi. Vis tikėjaisi, kad išsprūs koks sakiny, ir išaiškės, kad viskas buvo skirta man. Vien tik man!
- Pakaks! — Simas užsimerkė.
- Turiu papasakoti... Aš ją mylėjau. Nepaprastai mylėjau. Bet kai ji žuvo... Gyvos nepavydėjau... Tik dabar pavydžiu... Simas tylėjo.
- Ir kiekviena išlošta partija, tarsi mozaikos gabalėlis, užpildo tuštumą, kurios aš nesugebu suprasti. Bet kada nors aš vis tiek sužinosiu, kodėl tu sugrįžai, o Marta liko. Kodėl tu sugrįžai, nefurėdamas teisės grįžti vienas! Juk mes susitarėme, kad tik pralaimėjęs

bus pasmerktas vienatvei. O kitas lydės Martą, kur tik ji eitų. Kada jūs išvykote, aš pirmąkart pastebėjau, kiek daug žmonių nesišypso. Klajodavau gatvėmis ir matydavau nelaimingus veidus.

Simas atsistojo.

— Palūkėk! — Kazys sugriebė jį už rankovės.— Dar nepasakiau... Žinai, kodėl naktimis nemiegu! Po to, kai naktį pasirodo Marta, aš sapnuoju... Sapnuoju, kad smaugiu tave... Lėtai... Lėtai...

Štaiga kampe pasigirdo dusli aimana. Tai senas laikrodys, neabejodamas savo teisumu, mušė dvilyktą.

— Rytoj, būtinai ateik rytoj,— Kazys mėšlungiškai sugniaužė baltų jų karalienę.

Simas skubiai pasuko link durų...

Teisingas istorijos vaizduotojas ir jo paveikslas "Žalgirio mūšis"

VANDALINAS JUNEVIČIUS

Vandalinas Junevičius

Liepos 27 d. sukako 140 metų nuo vieno iš garsiausių XIX amžiaus lenkų tapytojo Jono Aloyzo Mateikos gimimo. Jis buvo Krokuvoje gyvenusio čeko muzikos mokytojo sūnus. Jurgis Bandrovskis rašė: "Nors Mateika prastai kalbėjo lenkiškai, bet jis buvo didelis tapytojas." Taip jį vadino ir kritikai.

J. A. Mateika prisimintinas ir mums, lietuviams, kaip talentingas ir teisingas istorijos vaizduotojas, savo drobėmis plačiai išgarsėjęs ne tik gimtinėje, bet ir toli už jos ribų. Jis vertas dėmesio vien dėl paveikslo "Žalgirio mūšis," kuriam šiemet sukanka šimtas metų. Šio kūrinio originalas puošia Varšuvos nacionalinį muziejų. Tai didvyriškos kovos monolitinė drobė, kurioje pavaizduota lietuvių, lenkų, rusų ir kitų slavų liaudies karių pergalė prieš kryžiuočius.

Kai kas J. H. Mateikai prikiša nacionalistinę tendenciją. Tiesa, vaizduodamas XIX amžiaus lenkų visuomenės klasių kovos idėjas, kai kur jis darė klaidų, tačiau to negalima pasakyti apie "Žalgirio mūšio" paveikslą. Iš jo matyti, kad J. A. Mateika buvo ne tik talentingas meno meistras, bet ir internacionalizmo šalinin-

kas. Juk tais laikais ne visi įstengė atmesti vis plačiau išigalinčią romantinę tradiciją idealizuoti visa tai, kas savo, ir niekinti, neigiamai vaizduoti kitų tautybių žmones, o J. A. Mateika atsisakė falsifikuoti istorijos faktus, įvykius vaizdavo objektyviai.

Kalbėdamas apie tapomą "Žalgirio mūšį," dailininkas teigė, kad pirmiausia nori parodyti tiesą, sakė, kad kiekvieną judesį reikia patikrinti natūroje, patikslinti. Juk vienokios riterių raukšlės gulinčių, o kitokios stovinčių, vienaip rankos juda paprastame apdare ir kitaip šarvuose. Be anatomijos ir gyvenimo pažinimo čia neišsiversi.

Rengdamasis kurti "Žalgirio mūšį," J. A. Mateika naktimis studijavo Lenkijos ir Lietuvos istoriją bei įvairias kronikas, darė škius. Atsiradus darbo eigoje neaiškumui, 1877 m. rudenį vyko į įvykio vietą susipažinti su situacija. Prisiminęs Jono Dluogošo kroniką, kurioje rašoma, kad mūšio lauke augo dideli ažuolai, kad įlipę į juos vietos žmonės sekė kovą, taiso savo kūrinių. "Norėčiau, sako, kad paveikslas turėtų legendarinę prasmę ir primintų tų laikų kovos dvasią."

Pagaliau 1878 m. rugsėjo pradžioje kūrinys buvo užbaigtas. Apie 60 m² drobė suvyniota ant specialaus ristuvo, kurį 10 vyrų nugabeno į Krokuvos miesto valdybos didžiąją salę. Ten "Žalgirio mūšis" buvo įrėmintas ir pakeltas į viršų.—Kas matė, kiek tas pareikalavo triūso, o drauge ir baimės,—rašė Marijonas Gožkovskis,—tas negalėjo nesijaudinti. Buvo momentų, kai Mateika, žiūrėdamas iš tolo, kaip į viršų keliamas paveikslas, drebėjo ir prakaitavo iš baimės, kad jis nekristų ir nesuplyštų.

Rugsėjo 22 d. prasidėjusi "Žalgirio mūšio" paroda sujaukino visą Krokvą, beveik kasdien žmonių minios rinkosi žiūrėti paveikslo. Kiekvienam įdomu buvo pamatyti, kaip atrodo kryžiuočių sutriuškinimas. Buvo žmonių, kurie po dvi valandas ir daugiau sėdėjo ties paveikslu ir jį studijavo. Kitą dieną vėl ėjo gėrėtis šiuo šedevru.

Paveikslo paroda davė daugiau kaip tris tūkstančius zlotų, kas anais laikais Krokuvai buvo dideli pinigai. Kaip paprastai, nemažą dalį pajamų, gautų už įėjimą į parodą, dailininkas paaukojo labdarystės reikalams. Po šios parodos "Žalgirio mūšis" išgabentas į įvairius Europos miestus.

1880 m. birželio 20 d. Prancūzijos laikraštis "Le temps" apie "Žalgirio mūšį" rašė: "Tai ne paveikslas, o greičiau muziejus, reikia nema-

žiau aštuonių valandų, kad galėtum atskirai išanalizuoti jo epizodus, grupes, figūras." Labai gerai J. A. Mateikos kūrinius vertino Ilija Repinas, Vladimiras Stasovas, Ivanas Kramskojis ir kiti įžymūs rusų kultūros veikėjai.

Buvo ir priešingų balsų. Lenkų literatūros istorikui Stanislavui Tarnovskiui nepatiko tai, kad "Žalgirio mūšio" pirmame plane greta kilmingų, herbais pasipuošusių, riterių kovoja ir paprasti liaudies kariai. Jis buvo nepatenkintas tuo, kad J. A. Mateika išdrįso parodyti pačiame paveikslo centre du pusnuogius didvyrius, kad patikėjo jiems nužudyti Didįjį magistrą. Mėgino kritikuoti, kad dailininkas perdaug skrupulingai sekė metraščius.

Mūsų požiūriu S. Tarnovskis buvo aristokratiškose, nacionalistinėse pozicijose, jei kritikavo tai, ką reikėjo girti. Mes į jo priekaištą galime atsakyti, kad J. A. Mateika pavaizdavo didvyriškumą tų žmonių, kurie tose kautynėse suvaidino svarbiausią vaidmenį. Tai galėjo padaryti tik teisingas, nepaperkamas, sąžiningas žmogus.

Tarp geriausių tapytojo kūrinių minimi pirmojo Vilniaus universiteto rektoriaus Petro Skargos portretas, pavadintas "Pamokslaujantis Skarga" (1864), "Reitanas" (1866), "Liublino unija" (1869). Šiuose darbuose dailininkas kritiškai vaizduoja savanaudiškumą šlėktų, išduodančių nacionalinius interesus, priešpastato tragiškus patriotų portretus.

Iš J. A. Mateikos paveikslų matyti, kad jis nepakentė savanaudžių veikėjų, kurie skriaudė liaudį, piktnaudžiavo savo teisėmis, kai kuriuos aristokratiškus herojus piešė panašius į karališkus juokdarius (Stančikas, 1862).

Nors tapytojo kūryba vienaip ar kitaip susieta su Lietuva, bet negalime pasigirti jo originaliais kūriniais. Turime galimybę pasigėrėti tik keturiomis "Žalgirio mūšio" kopijomis. Ypač vykusiai padaryta I. Ignatavičiaus kopija Kaune puošia Lietuvos TSR Literatūros muziejų, o trys J. Rudolfo kopijos saugomos bei eksponuojamos Kauno ir Trakų istoriniuose muziejuose. Vilniaus pilies muziejuje galima pamatyti "Žalgirio mūšio" reprodukciją.

1893 m. lapkričio 1 d. tapytojas mirė. Liaudžiai atiteko daugiau kaip 6,000 įvairių jo paveikslų, puikių portretų, nemaža monumentalių, panoraminių, istorinių kompozicijų, kuriose pavaizduota masės žmonių. Lenkijos darbo žmonės labai vertina J. A. Mateikos palikimą, daug padarė, kad jo kūriniai išliktų iki mūsų dienų.